

نقد و بررسی فهرست نسخ خطی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ج. ۲۸)

پریسا کرم‌رضایی

□ فهرست‌نگار و کارشناس ارشد نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد

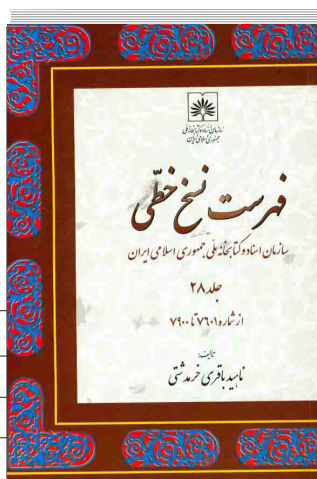
دانشگاه تهران / pkaramrezaei@ut.ac.ir

چکیده

جلد بیست و هشتم فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی ایران، تألیف ناهید باقری خرم‌دشتی، شامل ۳۰۰ نسخه است و از شماره ۷۶۰۱ تا ۷۹۰۰ را دربر می‌گیرد. بخشی از این مجموعه متعلق به مجموعه شخصی حسن عاطفی، ادیب و پژوهشگر اهل کاشان، بوده که به وسیله کتابخانه ملی خریداری شده است. در این بررسی تلاش می‌شود تا ضمن بیان ویژگی‌های این فهرست به بیان برخی اشکالات و کاستی‌های موجود در آن پرداخته شود. در بخش کتاب‌شناسی، تعدادی از آثار شناخته نشده فهرست شناسایی می‌شود و برخی اطلاعات ارائه شده در مورد پدیدآور، عنوان، عنوان‌های دیگر، معرفی کتاب و منابع، مورد نقد قرار می‌گیرد و نکاتی نیز درباره شیوه فهرست‌نگاری مجموعه‌ها، جُنگ‌ها و مرقعات بیان می‌شود. در بخش نسخه‌شناسی، سیاهه‌ای از اصطلاحات به کار رفته در فهرست ارائه می‌شود و به برخی نکات درباره کاربرد اصطلاحات اشاره می‌گردد.

کلیدواژه‌ها

اصطلاحات نسخه‌شناسی، ناهید باقری خرم‌دشتی، حسن عاطفی، فهرست‌نگاری نسخه‌های خطی، کتابخانه ملی ایران، نسخه‌شناسی.

باقری خرمدرشتی، ناهید. فهرست نسخ خطی
کتابخانه ملی ایران (ج. ۲۸)، تهران: سازمان اسناد
و کتابخانه ملی ایران، ۱۳۹۴.

مقدمه

فهرست نگاری کتاب‌های خطی به عنوان مهم‌ترین فعالیتی که برای شناسایی و معرفی نسخه‌های خطی انجام می‌شود و نقش فهرست نگار در ادای این وظیفه، از اهمیت بسیار برخوردار است. فهرست نگاران همواره تلاش می‌کنند هویت واقعی نسخه خطی را به شیوه‌ای علمی، روشن سازند و ویژگی‌های کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی آن را برای محققان امروز و آینده بنمایانند. توجه جامع آنان به همه نکات و ویژگی‌های یک نسخه می‌تواند برای محققان تفکربرانگیز و راه‌گشا باشد. هر گاه فهرست نگار بیندیشد که فعالیت او در این حوزه ماندگار است و بسیار کم اتفاق می‌افتد که نسخه در دست او بار دیگر در دست فهرست نگاری قرار بگیرد و دیگر بار معرفی شود، به کلیه جوانب نسخه توجه می‌کند و چیزی را فروگذار نمی‌نماید.

در این گفتار به نقد و بررسی جلد ۲۸ فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی ایران می‌پردازیم. ابتدا نگاهی اجمالی به چگونگی انتشار فهرست‌های نسخ خطی کتابخانه ملی خواهیم داشت:

فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی ایران

کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران دارای گنجینه‌ای بزرگ و ارزشمند از نسخه‌های خطی است. این گنجینه در حال حاضر بالغ بر ۳۹۰۰۰ جلد می‌باشد و بر شمار آن افزوده نیز خواهد شد. از انتشار نخستین جلد فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی که به دست استاد عبدالله انوار انجام شد و در سال ۱۳۴۳ به

چاپ رسید بیش از پنجاه سال می‌گذرد. در این مدت هر چند سال یک بار، یکی دو جلد فهرست به چاپ رسید و تا سال ۱۳۸۴ مجلدات ۱-۲۲ (به جزء جلد ۲۰) از فهرست‌های این کتابخانه منتشر شد. در این مجلدات ۳۰۸۳ نسخه فارسی و ۵۷۵۰ نسخه عربی معرفی گردید.^۱ سپس وقفه‌ای طولانی در چاپ فهرست‌ها رخ داد. اما کار فهرست‌نگاری و سازماندهی نسخه‌ها متوقف نشد و از فرودین ۱۳۸۶ کار ذخیره و بازیابی مکانیزه اطلاعات نسخه‌های خطی از طریق سیستم جامع کتابخانه ملی (سیستم بومی شده استاندارد یونی مارک) به طور مستمر انجام شد و اطلاعات منابع فهرست شده از طریق سایت سازمان اسناد و کتابخانه ملی در دسترس قرار گرفت («خدمات کتاب‌های خطی و چاپ سنگی»، ۱۳۹۵). سرانجام پس از یک وقفه ده ساله بنا بر تصمیم متولیان جدید کتابخانه روند چاپ فهرست‌های کتابخانه از سر گرفته شد و در سال ۱۳۹۴ فهرست جلد ۴۵ (نسخه‌های ش. ۱۶۳۰۰-۱۶۰۰۱) تألیف خانم هایده چیدری، فهرست جلد ۲۸ (نسخه‌های ش. ۷۶۰۱-۷۹۰۰) تألیف خانم ناهید باقری خرم‌دشتی انتشار یافت. امسال نیز فهرست جلد ۲۰ (کتب عربی ش. ۴۷۰۰-۵۰۰۰) و جلد ۲۶ (نسخه‌های ش. ۷۳۰۰-۷۰۰۱) تألیف خانم صدیقه سلطانی‌فر، جلد ۲۷ (نسخه‌های ش. ۷۳۰۱-۷۶۰۰) تألیف خانم پروین متواری سورگی و جلد ۴۴ (نسخه‌های ش. ۱۵۷۰۱-۱۶۰۰۰) تألیف خانم هایده چیدری منتشر گردید.

لازم به ذکر است که نسخه‌های خطی کتابخانه ملی در ابتدا به دو گروه کتاب‌های فارسی و عربی تقسیم می‌شد و کتاب‌های غیر عربی مانند کتب ترکی در گروه کتاب‌های فارسی جای می‌گرفت. برای هر گروه شماره‌های جداگانه در نظر می‌گرفتند و شماره کتاب‌های فارسی را با حرف (ف) و عربی را با حرف (ع) مشخص می‌کردند. جُنگ‌ها و مجموعه‌ها نیز چنانچه در آنها رساله‌ای فارسی وجود داشت در مجموعه کتب فارسی قرار می‌گرفتند (انوار، ۱۳۴۳، ۱: سه-چهار مقدمه). تا جلد ۲۲ وضع بدین منوال بوده و مجلدات ۱-۶ به نسخه‌های فارسی و مجلدات ۷-۲۲ به نسخه‌های عربی اختصاص یافته است. اما از آن پس نسخه‌ها بدون تفکیک زبانی و با همان شماره مسلسل ثبت می‌گردند و به ترتیب شماره در مجلدات فهرست‌های کتابخانه که هر کدام ۳۰۰ یا ۵۰۰ نسخه را دربرمی‌گیرند معرفی می‌شوند.

مجلد حاضر که در این گفتار مورد بررسی قرار گرفته است جلد ۲۸ و تألیف ناهید باقری خرم‌دشتی و نخستین فهرست وی است و از شماره ۷۶۰۱ تا ۷۹۰۰ را دربرمی‌گیرد.

۱. درباره فهرست‌های کتابخانه ملی، (نک. کرم‌رضایی، ۱۳۸۵، صص. ۴۰-۴۷؛ متفی، ۱۳۹۴، صص.

درباره فهرست نگار

ناهدید باقری خرم‌دشتی (۱۳۴۲-) عضو هیئت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، فارغ التحصیل مقطع فوق لیسانس در رشته علوم قرآنی و حدیث از دانشگاه تربیت مدرس است. او در کنار فعالیت در بخش نسخ خطی کتابخانه ملی و فهرست نگاری، به تدریس معارف اسلامی، تفسیر قرآن و برخی دروس دیگر در دانشگاه آزاد اسلامی و دانشگاه جامع علمی و کاربردی اشتغال دارد. وی دارای تألیفاتی است، از جمله:

فهرست نسخ خطی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران (جلد ۲۸) (۱۳۹۴)

مجموعه مقالات کتاب‌شناسی حدیث شیعه (۱۳۹۱)

نگاهی به تفسیر نور (سوره یوسف) (۱۳۸۵)

کتاب‌شناسی جامع حدیث (رجال) (۱۳۸۴)

کتاب‌شناسی جامع ملاصدرا (۱۳۷۸)

«بازیابی اطلاعات احادیث با روش‌های فهرست‌نویسی و نمایه‌سازی» (فصلنامه کتاب، ۱۳۸۵، ش. ۶۸)

«علم رجال و کتاب‌شناسی علم رجال» (فصلنامه کتاب، ۱۳۸۴، ش. ۱۰)

وی همچنین با دانشنامه بزرگ جهان اسلام و دایرةالمعارف تشیع همکاری دارد و از جمله نویسندگان مدخل‌های مربوط به حوزه علوم قرآنی در این دو دانشنامه است، برخی از این مدخل‌ها عبارت‌اند از:

«البرهان فی علوم القرآن» (دانشنامه جهان اسلام، ج. ۳)

و مدخل‌های «ربیع الشیعه»، «رجال ابن داود»، «رجال برقی»، «رجال عقیقی»، «رجال نجاشی»، «روایت»، «روایت القرآن»، «روایت الحدیث» (دایرةالمعارف تشیع، ج. ۸)

وی مجری طرح پژوهشی «اصطلاح‌نامه نسخ خطی» در کتابخانه ملی است و دو طرح پژوهشی دیگر با عنوان «طرح نمایه و بازیابی احادیث شیعه» و «طرح مشترکات حدیث شیعه و سنی» را نیز در کارنامه خود دارد («ناهدید باقری خرم‌دشتی»، ۱۳۹۵).

مجموعه حسن عاطفی

توجه به پیشینه مالکیت نسخه‌ها از نظر بررسی سرنوشت نسخه‌ها و مجموعه‌ها اهمیت دارد. شماری از نسخه‌هایی که در این فهرست مورد شناسایی قرار گرفته متعلق به مجموعه حسن عاطفی است. البته فهرست‌نگار در مقدمه به این موضوع اشاره نمی‌کند، اما براساس پایگاه نسخه‌های خطی کتابخانه که در آن نام فروشنده نسخه ذکر می‌شود نسخه‌های ش. ۷۶۰۱-۷۷۵۲ متعلق به مجموعه

حسن عاطفی است. البته مجموعه حسن عاطفی، بزرگ‌تر است و نسخه‌هایی را در جلد قبلی و جلدهای بعدی فهرست نیز دربر می‌گیرد.

حسن عاطفی (۱۳۱۸ -)، ادیب و پژوهشگر اهل کاشان است. وی از تربیت جدّ مادری خود، آیت‌الله غروی کاشانی، برخوردار شد. دوره کارشناسی زبان و ادبیات فارسی و علوم تربیتی را در دانشسرای عالی تهران گذراند و در سال ۱۳۴۱ به استخدام اداره فرهنگ کاشان درآمد و سال‌ها در دبیرستان‌های کاشان به تدریس پرداخت. سپس دوره کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی را در دانشگاه آزاد اسلامی گذراند و در دانشگاه آزاد اسلامی کاشان، اراک و دانشگاه پیام نور دلیجان و آران بیدگل به تدریس پرداخت و مدت‌ها مدیریت گروه درسی زبان و ادبیات فارسی آموزش و پرورش کاشان را برعهده داشت. وی دارای تصحیحات متعددی است، از جمله: ورزنامه اثر فسطیوس بن اسکوراسیکه که کهن‌ترین نشر پارسی در کشاورزی و متعلق به ۱۰۰۰ سال پیش است،^۲ و دیوان اشعار چند تن از شاعران کاشانی، مانند: دیوان باباافضل کاشانی، دیوان تراب کاشانی، دیوان رضوان کاشانی، دیوان سنجر کاشانی، دیوان عبدالعلی‌شاه کاشانی، دیوان مخلص کاشانی، کلیات محمودخان ملک الشعراء و مثنوی مجلس افروز فضلعلی نصرآبادی کاشانی. گزیده اشعار عاطفی نیز با عنوان ترانه زندگی به چاپ رسیده است و برخی آثار دیگر او عبارت‌اند از: فراز و فرود کاشان به روایت دیگران و لغات و ضرب المثلهای کاشانی. وی مقالات متعددی نیز دارد (ارج نامه استاد حسن عاطفی، ۱۳۹۴).

یکی از فعالیت‌های قابل توجه حسن عاطفی توجه او به جمع‌آوری نسخه‌های خطی بوده است. وی در سال‌های گذشته به درخواست استاد ایرج افشار فهرست مختصری از مجموعه خود (شامل ۱۷۱ نسخه) تهیه کرد و در اختیار او گذارد که در نشریه نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران در سال‌های ۱۳۵۳ و ۱۳۶۲ به چاپ رسید (عاطفی، ۱۳۵۳، ۷: ۷۲۱-۷۵۷، ۱۳۶۲، ۱۱-۱۲: ۹۵۱-۹۵۷). مجموعه نسخه‌های خطی وی سال‌ها پیش به خریداری کتابخانه ملی درآمد و اکنون در این کتابخانه نگه‌داری می‌شود. بخشی از این مجموعه در این جلد از فهرست کتابخانه مورد شناسایی و معرفی قرار گرفته است.

۲. ایرج افشار پس از چاپ ورزنامه در یادداشتی که در گزارش میراث به چاپ رسید از حروفچینی نامناسب کتاب و چاپ آن بدون نمایه اعلام و اصطلاحات به ناشر کتاب، مرکز نشر دانشگاهی، انتقاد کرد. متن استاد با این جملات شروع می‌شود:

«سال‌های دراز بود که متن فارسی کهنسال ورزنامه از فسطیوس بن اسکوراسیکه ... که یگانه نسخه شناخته آن در دست دوست دانشمند حسن عاطفی (کاشان) بود و خود معرفی خوبی از آن در راهنمای کتاب نوشته بود...» (افشار، ۱۳۸۸، ص. ۵۳).

ساختار فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی ایران (جلد ۲۸)

فهرست نگاران کتابخانه ملی در راستای ایجاد وحدت رویه و یکسان سازی در فهرست نویسی نسخه های خطی به ویژه به منظور دستیابی به استانداردهایی این کتاب به تصحیح آرش ابوترابی و فاطمه مهری به چاپ رسیده است (گنجینه بهارستان، ۱۳۸۶، ص. ۳۱۰-۲۹۸).

نسخه کاملی از این رساله به ش. ۲۲۹۰۳/۱ در پایگاه کتابخانه ملی معرفی شده است.

این رساله به تصحیح یوسف بیگ باباپور به چاپ رسیده است (نک. گنجینه بهارستان، ۱۳۸۶، ص. ۲۹۹-۴۴۷).

نک. پایگاه مستندات پیوسته کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران؛ فهرست مستند اسامی مشاهیر و مؤلفان، ویراست ۳، به کوشش مرضیه هدایت، شهره دریایی، با همکاری راضیه رحیم پور، مریم حاتمی، تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۲.

البته این شرح به آقا حسین خوانساری، پدر آقا جمال، نیز نسبت داده شده، اما چنانکه استاد حائری در فهرست کتابخانه مجلس نوشته اند: این نظر مسلماً اشتباه است؛ زیرا در چندین جای متن، مؤلف از حاشیه پدر خود بر شرح اشارات یاد کرده است. همچنین نسخه ای دیگر از این کتاب در کتابخانه مجلس هست که در دوره زندگی آقا جمال و به سال ۱۱۲۲ ق کتابت شده و در اصفهان با نسخه اصل مقابله و تصحیح شده و بر پشت نخستین برگ آن چند تن از علمای اصفهان که معاصر مؤلف بوده اند گواهی کرده اند که حاشیه آقا جمال است (حائری، ۱۳۴۵، ۵: ۱۷۶).

این رساله در فهرست های مختلف با عنوان «الطریق الی الله» (حسینی، ۱۳۶۸، ۱۸: ۲۰۸)، «الاصول العشره» (منزوی، احمد، ۱۳۴۶، ۱۳: ۳۱۷)، «الاصول العشره یا رساله فی بیان اقرب الطرق الی الله» (دانش پژوه، ۱۳۴۰، ۱۲: ۲۶۶۵)، «رساله طرق الی الله» (حائری، ۱۳۴۶، ۱/۹: ۳۰۵) معرفی شده است.

که با قواعد نرم افزاری متناسب باشد اقدام به طراحی کاربرگه ای مناسب کردند و فهرست نسخه ها از جلد پانزدهم به بعد براساس این کاربرگه و مطابق دستورالعمل واحد تدوین گردید (سلطانی فر، ۱۳۹۵، ج. ۲۶، مقدمه).

فهرست حاضر براساس شماره ترتیبی نسخه ها تنظیم شده و چنانچه معمول است گزارش هر نسخه در دو بخش کتاب شناسی و نسخه شناسی ارائه می شود: بخش اول: کتاب شناسی: در این بخش ویژگی های کتاب شناختی اثر با استفاده از اطلاعات مندرج در نسخه و دیگر منابع کتاب-شناسی آورده شده است که عبارت اند از: نام مؤلف و تاریخ حیات او، نام اثر، زبان، معرفی کتاب، منابع، عنوان های دیگر اثر و موضوع. آغاز و انجام نسخه که به هر دو بخش کتاب شناسی

و نسخه‌شناسی مربوط می‌شود و انجامة کاتب نیز در همین بخش و در پی انجام نسخه ذکر می‌شود.

بخش دوم: نسخه‌شناسی: در این بخش مشخصات و ویژگی‌های فیزیکی نسخه و اطلاعات مربوط به خود نسخه ذکر شده است که عبارت اند از: نوع خط، نام کاتب، تاریخ و محل کتابت، امتیاز نسخه، آرایه‌ها، حواشی، یادداشت‌ها، مهرها، آسیب‌ها، مشخصات کاغذ، مشخصات جلد، تعداد و اندازه برگ‌ها، سطرها، اشاره به رده‌گذاری و قطع نسخه.

این فهرست شامل مقدمه، متن فهرست، نمایه و تصاویر است. مؤلف در مقدمه اثر، در توضیح شیوه فهرست‌نگاری خود، اظهار داشته که در این فهرست برای بیان اطلاعات «از روش خاصی پیروی شده تا علاوه بر یکسان‌سازی شیوه نگارش فهرست‌ها، فراخوان اطلاعات از فهرست نیز یک‌دست و سریع‌تر صورت بگیرد.» در گفتار حاضر تلاش می‌شود تا ضمن بیان ویژگی‌های این فهرست به بیان برخی اشکالات موجود در آن بپردازیم.

ابتدا آثار شناخته نشده یا به درستی شناخته نشده را مورد بررسی قرار می‌دهیم:

آثار شناخته نشده

۱) شرح نصاب الصبیان / محمدکریم دشت بیاضی (ش. ۷۶۴۴)
با اینکه در معرفی نسخه نوشته شده «از ابتدا یک برگ افتادگی دارد»، اما «آغاز: افتاده» با «بسمله» شروع می‌شود و آنچه به عنوان «آغاز» نسخه نوشته شده: «حمد بیغایت و ثنای بینهایت سخن آفرینی را ...» با آغاز نصاب الصبیان دشت بیاضی تفاوت دارد؛ زیرا کسی که نسخه را تصحیح کرده و خط او در حاشیه نسخه دیده می‌شود با خطی متفاوت با خط نسخه خواسته است که برگ افتاده نسخه را بنویسد و به اشتباه از روی شرح نصاب الصبیان عبدالصمد بن کمال‌الدین بن امیرحاج نوشته است (آقا بزرگ طهرانی، ۱۴۰۳ق، ۱۴: ۱۰۵؛ منزوی، ۱۳۵۰، ۳: ۱۹۹۳) و تا این جمله «نهم نحو دهم ادوات بناء علی هذا» این شرح است و در برگ ۲. شرح دشت بیاضی است و آغاز آن پس از افتادگی چنین است: «بیرون تاخت بعد چنین گوید بنده قاصر عاصی محمد بن فصیح ...».

۲) مثنوی (ش. ۷۶۴۵/۲) (گ. ۲۳-۳۸)

آغاز: افتاده: «زبان بند حدیث خودستایی / گریبان گیر زهد و پارسایی»
این مثنوی منظومه محمود و ایاز انیسی شاملو است و آغاز آن افتاده است و آنچه در حاشیه آن هست منتخب محمود و ایاز زلالی خوانساری (حاشیه گ. ۲۳-۶۲) است و آغاز آن افتادگی دارد و با این بیت شروع می‌شود:
«ز بوی آه عاشق نامه خوانند / سرشکی را جواب نامه دانند»

در پایان آن (درگ ۶۲) هم آمده «تمت انتخاب ... مولانا زلالی خانساری فی
عشرین شهر شعبان المعظم سنه ۱۰۴۷ فی ید اضعف عبادالله عین علی التبریزی
...». که نام کاتب و تاریخ مجموعه را هم نشان می‌دهد و از چشم فهرست‌نگار دور
مانده است.

۳) خوان خلیل / ملا ظهوری (ش. ۷۶۴۵/۵)
این نثر با این آغاز: «سرود سرایان عشرتکه قال که بنورس سرا بستان ...» دیباچه
نورس خیال از ظهوری است (گ. ۸۰-۸۸) و پس از آن دیباچه خوان خلیل است
(گ. ۸۸-۱۰۸)، با این آغاز:

«ای از تو بر اهل تخت و اکیلل سبیل / گر ذکر جمیل است و گر قدر جلیل»
پیش از آنها هم، مطابق فهرست، گلزار ابراهیم ظهوری (گ. ۷۴-۸۰) نوشته شده
و در حاشیه این سه نثر (حاشیه برگ ۸۰-۱۰۵) دیوان ظهوری نگاشته شده است.

۴) محمود و ایاز / انیسی شاملو (ش. ۷۶۴۵/۶)
آغاز: «شنا میکنم ایزد پاک را / ثریا ده طارم تاک را»
این بیت آغاز ساقی‌نامه ظهوری است. البته منتخب یا خلاصه این مثنوی است
و بسیاری از ابیات را ندارد.

۵) حاشیه‌ای با عنوان «نسخه لوحه زر نام خداست» (در حاشیه ش. ۷۶۴۵/۶)
در حاشیه ساقی‌نامه ظهوری منظومه‌ای که با این مصرع آغاز می‌شود: «نسخه
لوحه زر نام خداست» لیلی و مجنون مکتبی است (حاشیه گ. ۱۰۸-۱۴۰) و با این
بیت آغاز می‌شود:

«ای بر احدیت ز آغاز / خلق ازل و ابد هم آواز»
اما در نسخه حاضر، مانند نسخه دائرةالمعارف بزرگ اسلامی (منزوی، ۱۳۷۷، ۱:
۲۱۷)، بیت زیر نیز بر فراز آن آمده است: «بسم الله الرحمن الرحیم / نسخه لوحه زر
نام خداست».

۶) «رساله‌ای درباره‌ی نجوم» (به عربی) (ش. ۷۶۵۶/۲)
دو نسخه دیگر از این اثر با عنوان «رساله فی البروج» در کتابخانه مرکزی دانشگاه
تهران (دانش پژوه، ۱۳۳۹، ۸: ۶۵۲) و کتابخانه ملی (ش. ۲۰۲۱۹/۳ = ش. ۳۱۸۱۵۰۳
در پایگاه) وجود دارد. این رساله عربی است و نباید به آن نام فارسی داد.

۷) قرابادین (ش. ۷۶۵۷)
این کتاب اختیارات بدیعی تألیف علی بن حسین انصاری شیرازی مشهور به

حاجی زین العطار است و افتادگی دارد و از میانه توضیح «آبنوس» شروع می‌شود. این نسخه در نشریه نسخه‌های خطی، در ضمن مجموعه حسن عاطفی، نیز با همین عنوان «اختیارات بدیعی» معرفی شده است (عاطفی، ۱۳۵۹، ۷: ۷۲۲).

۸) مثنوی بحر متقارب (ش. ۷۶۷۹)

این منظومه حقایق ناصری سروده ابوالقاسم بن علی اکبر راجی بیدآبادی اصفهانی (۱۳۰۱ق) است. منظومه‌ای مفصل در سیره پیامبر اسلام (ص) که بر اساس بحار الانوار علامه مجلسی سروده شده است. این حماسه‌ی دینی در سال ۱۲۷۰ق به پایان رسیده است و دو بار به صورت چاپ سنگی منتشر شده است: در سال ۱۲۷۹ق، با عنوان حقایق النبویه و العلویه، و سال ۱۲۸۶ق، با عنوان حقایق ناصری (آقابزرگ طهرانی، ۱۴۰۳ق، ۷: ۳۶؛ مشار، ۱۳۵۰، ۱: ۱۱۸۲؛ طالعی، ۱۳۹۱).

۹) بیطره/ داود انطاکی (ش. ۷۷۰۲/۵)

این نسخه باید تذکره اولی الالباب و الجامع للعجب العجاب از همین مؤلف باشد که نسخه‌های متعددی از آن موجود است و انجام آن با نسخه بالا یکی است. فهرست نگار با اینکه به فهرست کتابخانه ملی ارجاع می‌دهد و در آنجا نیز این نسخه «تذکره اولی الالباب و الجامع للعجب العجاب» نامیده شده است (ضمیری، ۱۳۷۵، ۱۴: ۴۳)، اما نسخه را با عنوان «بیطره» معرفی کرده است.

۱۰) مختصر در طب/ محمود بن الیاس (ش. ۷۷۳۰/۱)

این کتاب همان غیاثیه نجم‌الدین محمود بن الیاس شیرازی (۷۳۰ق) است^۳ که ابتدا در برگ‌های ۵-۸ نوشته شده و سپس باقی متن تا اواخر رساله غیاثیه در حاشیه برگ ۵-۶۹ نوشته شده است. کاتب در انتهای برگ ۸ نوشته است: «مختصر در حاشیه نوشته شده بسبب آنکه حاشیه خالی بوده و مقالات دیگر نمی‌توان نوشت سوای مختصر محمود بن الیاس لابداً در حاشیه تمام می‌شود و شفاء المریض در متن نوشته شده است». اما فهرست-نگار در توضیح حواشی نسخه نوشته است: «در حاشیه، کتاب طبّی است که به دلیل افتادگی در آغاز و انجام ناشناخته مانده است.» همچنین می‌نویسد: «در مقایسه ابواب کتاب که در دو صفحه نخست به جا مانده، این نسخه همانند نسخه شماره ۹۷۱۶^۴ مختصر در طب^۵ تألیف محمود بن الیاس، معرفی شده در فهرست آستان قدس رضوی، جلد ۱۹ صفحه ۵۱۵ است.» اما نسخه آن کتابخانه نیز همین کتاب غیاثیه است.

۳. این کتاب به تصحیح آرش ابوترابی و فاطمه مهری به چاپ رسیده است (گنجینه بهارستان، ۱۳۸۶،

(رضوی برقی، ۱۳۸۴، صص. ۲۲۶-۲۲۷). البته نسخه حاضر که در حاشیه نوشته شده مختصر غیاثیه است و جملات یا بخش‌هایی از آن حذف شده است. در حاشیه برگ‌های ۶۹-۱۱۰ نیز نسخه‌های دارویی مختلف نوشته شده است.

(۱۱) شفاء المریض (ش. ۷۷۳۰/۲) (گ. ۹-۸۵)

این نسخه که بدون ذکر نام مؤلف معرفی شده منتخب شفاء المریض شهاب‌الدین بن عبدالکریم قوام ناگوری متخلص به شهاب است که به طب شهابی، شفاء المرض، شفاء الرجل نیز معروف است (آقابزرگ طهرانی، ۱۴۰۳ق، ۹: ۱۳۴۷، ۱۹: ۲۲۴؛ منزوی، ۱۳۴۸، ۱: ۵۵۵) و نسخه‌ای از آن به ش. ۲۱۱۴۹ در پایگاه کتابخانه ملی معرفی شده است. این منظومه در گ. ۲۴ خاتمه می‌یابد. سپس یک نسخه قرابادین است که در برگ‌های ۲۴-۴۹ نوشته شده و پس از آن مطالبی درباره کیمیا و احکام نجوم نوشته شده است تا ص ۸۵.

(۱۲) فال‌نامه منسوب به امام جعفر صادق علیه‌السلام (گ. ۸۶ - ۱۳۸) (ش. ۷۷۳۰/۳)

در زیر این عنوان به مطالب دیگری که در پی فال‌نامه آمده اشاره شده است، به این صورت:

«سپس چند فال‌نامه، حرز نادعلی، اصطلاحات هندی درباره دواهای علم ضاعت، طریق خوردن فازهر، باب نسخه آتش بازی و موشک سازی، سنگ شناسی، علوم غریبه...» (ص. ۲۰۸ فهرست)

در میان مطالب بالا و در برگ‌های ۱۲۰-۱۲۶ جواهرنامه‌ای نوشته شده است که باید خلاصه‌ای از جواهرنامه زین‌الدین بن محمد جامی باشد که رساله‌ای است در دوازده باب (دانش پژوه، ۱۳۴۵، ۱۵: ۴۱۹۹؛ عاطفی، ۱۳۵۹، ۷: ۲۷۸) و در اینجا از اواخر باب سوم را دارد و قبل از آن نوشته نشده است.^۴

(۱۳) رساله در طب (ش. ۷۷۷۲/۳)

این رساله باید جامع الفوائد یا طب یوسفی از یوسفی هروی (۹۵۰ق) باشد که نخست ۲۸۹ رباعی در علامات و درمان بیماری‌ها می‌سراید و آن را علاج الامراض می‌خواند و سپس آنها را به خواهش یکی از فاضلان شرح می‌کند و جامع الفوائد می‌نامد (منزوی، احمد، ۱۳۷۷، ۱: ۷۱؛ منزوی، علینقی، ۱۳۷۵، ۱۱: ۵۴۸).

۴. نسخه کاملی از این رساله به ش. ۲۲۹۰۳/۱ در پایگاه کتابخانه ملی معرفی شده است.

(۱۴) رساله‌ای در علوم غریبه و علم حروف (ش. ۷۷۷۶/۴)

درباره این عنوان کلی که صفحات ۷۰-۹۵ نسخه را دربرمی‌گیرد توضیحی داده نشده است. به نظر می‌رسد این عنوان شامل رساله‌های کوتاه و مطالب مختلف باشد. آنچه به عنوان «آغاز» این رساله نقل شده آغاز رساله‌ای است که با عنوان «حروف = تکسیر حروف» در فهرست کتابخانه مرعشی معرفی شده است (مرعشی نجفی، ۱۳۸۳، ۳۲: ۳۰۱) و بیتی که به عنوان «انجام» رساله ذکر شده در فهرست کتابخانه مجلس با عنوان «منظومه در احکام دیدن ماه نو در منازل» معرفی شده است (صدرائی خویی، ۱۳۷۷، ۳۶: ۹).

(۱۵) جُنگ (ش. ۷۸۰۶)

این نسخه جُنگ نیست بلکه مجموعه‌ای شامل دو قسمت است:

اول) دیوان وصال شیرازی، با این آغاز:

بینی چه رقم‌های شگرفت دلآرا / بر صفحه هستی ز خداوند تعالی
دوم) منشآت

به احتمال زیاد اشکالی در شماره‌گذاری یا تنظیم مطالب رخ داده که قسمت اول این مجموعه حذف شده و فهرست‌نگار این قسمت دوم را به تنهایی «جُنگ» نامیده است، حال آنکه همان‌طور که فهرست‌نگار به خوبی توضیح می‌دهد آنچه در این قسمت آمده نمونه‌هایی از متن‌های ادبی آغاز قباله‌ها، فرمان‌ها، احکام و نامه‌های دوره قاجار است و باید به آن عنوان «منشآت» داد، همان‌طور که خود فهرست‌نگار نیز در «عنوان‌های دیگر» نام «منشآت» را هم برای آن قائل شده است.

(۱۶) مجالس (ش. ۷۸۲۵)

این نسخه روضه الشهداء واعظ کاشفی (۹۱۰ق) است که از باب اول شروع می‌شود و دیباچه را ندارد و تا اواخر شهادت قاسم در باب نهم را دربرمی‌گیرد. مصراع «کز خوف و خصم در حرم افغان بلند شد» هم که در بالای صفحه و پیش از شروع باب اول نوشته شده، همان‌طور که فهرست‌نگار نوشته، مربوط به مرثیه مشهور محتشم کاشانی است.

(۱۷) رساله در طب (ش. ۷۸۲۹/۱)

در معرفی این نسخه چنین نوشته شده است:

«رساله‌ای در دو بخش است. قسمت اول درباره بیماری‌ها و درمان آن با عناوین «علاج». قسمت دوم در «علم فراست» است و بابتی دارد به نام «باب الرابع و العشرين من اخلاق المحسنی» که آن هم ادامه علم قیافه‌شناسی است.»

حال آنکه این رساله در واقع سه رساله است، شامل: (۱) رساله در طب (۲) رساله در علم فراست (۳) باب سی و چهارم اخلاق محسنی در علم فراست (که کاتب نسخه به اشتباه «باب الرابع والعشرين» نوشته است).

رساله دوم در علم فراست همان است که استاد حائری در فهرست کتابخانه مجلس با عنوان «رساله در علم فراست انسانی» (مجموعه فیروز، ش. ۱۳۴/۲) معرفی کرده است و در توضیح آن نوشته است: «رساله ایست مشتمل بر سه باب، باب اول، دریافتن اخلاق مردم بسبب چگونگی صورت و رنگ و شکل عضوهای ظاهر باب دوم، در ترجیح بعضی از این علامات بر بعضی دیگر. باب سوم، که جای خاتمه رساله نیز هست در دلالات اختلاجات و جهش اندام است.» (۱۳۵۷، ۲۵:۲۱). البته رساله حاضر باب سوم را ندارد.

(۱۸) رساله در طب (ش. ۷۸۴۰)

این نسخه زبده قوانین العلاج محمد بن علاءالدین سبزواری (قرن ۹ ق.) است و تا اواخر باب سیزدهم را دارد.^۵ البته فهرست نگار می نویسد: «این نسخه با نسخه زبده قوانین العلاج با شماره ۱۰۹۰۸ کتابخانه مرعشی ... متفاوت است.» اما این نسخه از نظر آغاز و ابواب با آن نسخه یکی است.

(۱۹) منطق (ش. ۷۸۴۲)

این نسخه تحریر القواعد المنطقیه فی شرح الشمسیه تألیف قطب الدین رازی (۷۷۶ ق.) است.

(۲۰) رساله ای در طب (ش. ۷۸۶۰)

این رساله بخشی از ذخیره خوارزمشاهی اسماعیل جرجانی (۵۳۱ ق) است.

(۲۱) عرض نامه / بابا افضل کاشانی (ش. ۷۸۷۶/۲)

آغاز نسخه مربوط به این رساله و انجام آن مربوط به رساله ایمنی از بطلان نفس در پناه خرد مؤلف است.

(۲۲) انجام و آغاز یا ره انجام نامه / بابا افضل کاشانی (ش. ۷۸۷۶/۵)

آغاز نسخه مربوط به این رساله و انجام آن مربوط به رساله ساز و پیرایه شاهان پرمایه است. به نظر می رسد افتادگی انتهای رساله اول و آغاز رساله دوم موجب

۵. این رساله به تصحیح یوسف بیگ باباپور به چاپ رسیده است (نک. گنجینه بهارستان، ۱۳۸۶، ص.

چنین اشتباهی شده است.

(۲۳) مکاتیب و جوابات الاسئله / بابا افضل کاشانی (ش. ۷۸۷۶/۷) آنچه برای معرفی این رساله ذکر شده کامل نیست. این رساله که در زیر عنوان «مکاتیب و جواب اسئله» در مصنفات بابا افضل کاشانی (۱۳۳۷، ۲: ۷۱۷-۷۲۸) به چاپ رسیده پاسخ‌های بابا افضل کاشانی است به پرسش‌های منتجب‌الدین هراسکانی و روی هم ۱۱ پرسش و پاسخ است (دانش پژوه، ۱۳۳۲، ۳: ۱۹۲؛ دانش پژوه و منزوی، ۱۳۴۰، ۳: ۲۸۵). این رساله در برگ ۱۰۰ شروع می‌شود در گ. ۱۰۲ به پایان می‌رسد و انجام آن چنین است: «و از جهان نام گذشتگان بردن خاصه جز پند و فائده بار ندهد تلك امه قد خلت ... عما كانوا یعملون».

و پس از آن رساله‌های کوتاه بابا افضل با عنوان «فصل» یا «فایده» نقل شده‌اند که در مصنفات بابا افضل کاشانی به چاپ رسیده‌اند: «رساله در بیان تنهای اجسام»، «در علم موسیقی»، «درباره دانای بذات»، «در هستی جزئی»، «اقسام مردم»، «طریق آموختن حکمت و فوائد آن»، «نامه»، «درکوشش برای رهیدن»، «درباره روح»، «رساله در تقسیم علوم»، «رساله در معرفت اشیاء و نفوس و آخرت» و ... است.

پدیدآور

گزارش هر نسخه، پس از ذکر شماره بازیابی نسخه، با نام مؤلف، به عنوان سرشناسه، آغاز می‌شود و نام مؤلف براساس مستند اسامی مشاهیر و مؤلفان کتابخانه ملی^۶ و با پیروی از روش مستندسازی این مرکز ذکر می‌گردد. در زیر به برخی اشکالات در مورد ذکر نام مؤلف اشاره می‌شود:

(۱) مثنوی ورقه و گلشاه / عیوقی (ش. ۷۶۲۶)

فهرست‌نگار توضیح می‌دهد که این نسخه ورقه و گلشاه عیوقی نیست و از شاعری مجهول از قرن ۱۳ق است و نسخه‌ای از آن در کتابخانه مجلس وجود دارد (راستکار، ۱۳۴۷، ۸: ۴۶۸)، اما به اشتباه در سرشناسه و شرح پدیدآور نام عیوقی را آورده است. علاوه بر نسخ مجلس نسخه دیگری هم از این منظومه در کتابخانه مرکزی دانشگاه به ش. ۳۸۸۰ محفوظ است (دانش پژوه، ۱۳۴۰، ۱۲: ۲۸۶۷).

۶. نک. پایگاه مستندات پیوسته کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران؛ فهرست مستند اسامی مشاهیر و مؤلفان، ویراست ۳، به کوشش مرضیه هدایت، شهره دریایی، با همکاری راضیه رحیم‌پور، مریم حاتمی، تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۲.

۲) تعلیقه آقا جمال (ش. ۷۶۵۱)

سرشناسه این نسخه که حاشیه آقا جمال خوانساری بر کتاب الشفاء ابن سینا است و در شرح پدیدآور آن نیز «آقا جمال» ذکر شده، به اشتباه «محقق خوانساری، حسین بن محمد» نوشته شده است.^۷ همین اشتباه باعث شده که در نمایه پدیدآورندگان نیز ارجاعی از «آقا جمال» به «محقق خوانساری، حسین بن محمد» وجود داشته باشد.

۳) نام میر ابوالقاسم قاری مشهدی خراسانی براساس مستند مشاهیر کتابخانه ملی به صورت «قاری، ابوالقاسم» (ش. ۷۶۵۲/۲) نوشته شده است اما بهتر بود نسبت «مشهدی» یا «خراسانی» در ادامه آن قرار می‌گرفت.

۴) ملا ابوالحسن قاری ابن رضانعلی اصفهانی (ش. ۷۶۵۲/۳) به صورت «اصفهانی، ابوالحسن قاری ابن رضانعلی» مستند شده که مطابق قاعده نیست و بهتر بود مانند نام بالا به صورت «قاری اصفهانی، ابوالحسن بن رضانعلی» نوشته می‌شد.

۵) فتاح بن احمد حسینی تبریزی سرابی، مؤلف تحریر الاصول، به دو صورت مستند شده است:

- حسینی تبریزی، فتاح بن احمد، قرن ۱۳ق. (ش. ۷۶۶۲)
- الحسینی، فتاح بن احمد، قرن ۱۴ق. (ش. ۷۶۹۴/۱ و ۷۶۹۴/۲)

۶) دیوان آتشی / تخلص آتشی (ش. ۷۶۸۳)

سرشناسه‌ای برای این نسخه نوشته نشده و نام «آتشی» در نمایه پدیدآورندگان در انتهای کتاب هم نیامده است. این آتشی همان «آتشی خباز شیرازی» (زنده در ۹۲۸ق.) است (خیامپور، ۱۳۶۸، ص. ۱؛ دانش‌پژوه، ۱۳۴۰، ۱۱: ۲۱۵۳) که سه نسخه از دیوان او در کتابخانه مرکزی دانشگاه (ش. ۳۱۹۵/۱)، کتابخانه مجلس (ش. ۲۳۶۷) و کتابخانه ملی (کد کتاب: ۱۱۰۴۴۹۵) محفوظ است. همان طور که

۷. البته این شرح به آقا حسین خوانساری، پدر آقا جمال، نیز نسبت داده شده، اما چنانکه استاد حائری در فهرست کتابخانه مجلس نوشته‌اند: این نظر مسلماً اشتباه است؛ زیرا در چندین جای متن، مؤلف از حاشیه پدر خود بر شرح اشارات یاد کرده است. همچنین نسخه‌ای دیگر از این کتاب در کتابخانه مجلس هست که در دوره زندگی آقا جمال و به سال ۱۱۲۲ق کتابت شده و در اصفهان با نسخه اصل مقابله و تصحیح شده و بر پشت نخستین برگ آن چند تن از علمای اصفهان که معاصر مؤلف بوده‌اند گواهی کرده‌اند که حاشیه آقا جمال است (حائری، ۱۳۴۵، ۵: ۱۷۶).

فهرست نگار به خوبی اشاره کرده و در معرفی نسخه‌های دیگر آتشی هم آمده است اشعار آتشی درباره جنگ‌های حضرت علی (ع) و مناقب آن حضرت و تاریخ زندگی پیغمبر اکرم (ص) است. در فهرست مورد بحث فهرست نگار احتمال می‌دهد که این نسخه همان «جنگنامه آتشی» معرفی شده در فهرست آستان قدس رضوی باشد و فخری راستکار نیز در معرفی نسخه کتابخانه مجلس می‌نویسد که یک نسخه از «دیوان آتشی» که به «جنگنامه آتشی» معروف است در کتابخانه آستان قدس (ش. ۸۱۷۷) وجود دارد (۱۳۴۷، ۸: ۸۱).

احمد گلچین معانی در زیر این نسخه در فهرست آستان قدس نام کوچک آتشی را «میرزا حسن» نوشته است و قضاوتی درباره او و شعرش دارد (۱۳۴۶، ۷: ۳۱۹ و ۳۴۶). به هر حال باید نسخه آستان قدس را دید تا بتوان این بررسی را کامل کرد. نکته دیگر اینکه همان‌طور که در مدخل «آتشی خباز شیرازی طوسی» در دائره‌المعارف بزرگ اسلامی (۱۰۱: ۱۰۲) اشاره شده است سید طاهر آتشی شیرازی که نسخه‌ای از دیوان او در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (ش. ۲۴۱۲) وجود دارد این آتشی نیست و سید طاهر در قرن ۱۱ ق در دکن (گلکنده و بیجاپور) زندگی می‌کرده است، اما منزوی در فهرست خود نام او را «سید طاهر» نوشته است و بر همان اساس هم نام او در پایگاه کتابخانه ملی به صورت «آتشی شیرازی، طاهر، -۹۲۸ ق.» مستند شده و در یک نسخه دیگر دیوان آتشی در کتابخانه ملی (کد کتاب: ۱۱۰۴۴۹۵) هم نام او چنین آمده است.

۷) رساله‌ای در طرق الی الله / قطب المشایخ (بدون سرشناسه) (ش. ۷۷۳۱/۳) مؤلف این رساله نجم‌الدین کبری است، چنانچه در آغاز رساله هم آمده است: «قال قطب المشایخ ... نجم الحق و الدین الکبری» (ص. ۲۱۰ فهرست). از این رساله نجم‌الدین کبری نسخه‌های متعددی موجود است.^۸

۸) الفراید البهیه فی شرح الفوائد الصمدیه / محمدتقی نقوی لکهنوی (ش. ۷۷۹۲/۱)

از آنجا که در ذریعه از الفرائد البهیه و الفوائد البهیه محمدتقی نقوی لکهنوی یاد شده (آقابزرگ طهرانی، ۱۴۰۳: ۱۶، ۱۳۳ و ۳۲۸)، این کتاب در این نسخه و نسخه ش. ۳۲۵۵ ع کتابخانه ملی به این مؤلف نسبت داده شده است (ضمیری،

۸. این رساله در فهرست‌های مختلف با عنوان «الطریق الی الله» (حسینی، ۱۳۶۸، ۱۸: ۲۰۸)، «الاصول العشره» (منزوی، احمد، ۱۳۴۶، ۱۳: ۳۱۷)، «الاصول العشره یا رساله فی بیان اقرب الطرق الی الله» (دانش پژوه، ۱۳۴۰، ۱۲: ۲۶۶۵)، «رساله طرق الی الله» (حائری، ۱۳۴۶، ۹/۱: ۳۰۵) معرفی شده است.

۱۳۸۰، ۱۵: ۵۹).

اما نسخه‌های خطی متعددی که از این کتاب وجود دارد بیشتر به سید علی خان مدنی و گاهی به بهاءالدین محمد مختاری نائینی نسبت داده شده است. زیرا در ذریعه از الفوائد البهیه سید علی خان مدنی و بهاءالدین محمد مختاری نام برده شده و باز با عنوان الفوائد البهیه با همین آغاز نسخه مورد بحث از شرح مختاری نائینی یاد گردیده است (آقابزرگ طهرانی، ۱۴۰۳ق، ۱۶: ۱۳۳ و ۳۲۸). همچنین در زیر عنوان «شرح الصمدیه» به سه شرح صغیر و متوسط و کبیر سید علی خان مدنی و بهاءالدین محمد مختاری نائینی اشاره شده است (آقابزرگ طهرانی، ۱۴۰۳ق، ۱۳: ۳۶۲).

در گزارش نسخه کتابخانه ملی (کد کتاب: ۱۰۶۰۸۴۳) نیز ضمن نقل توضیح آقابزرگ در زیر عنوان الفوائد البهیه توضیح قابل تأملی در این باره وجود دارد: «نام مؤلف در نسخه ما همچون غالب نسخه‌ها نیامده. نسخه‌هایی از این کتاب در کتابخانه‌های مجلس، سپهسالار و جزء آن نگهداری می‌شود و نظر به اینکه شارح در این کتاب اشاره کرده که قبلاً شرح مفصلی بر صمدیه نوشته، و در ذریعه ۱۳/۳۶۲ سه شرح بر صمدیه به سید علی خان مدنی نسبت داده شده، در بعضی فهرست‌ها این کتاب را به سید علی خان مدنی نسبت داده‌اند...، شیخ آقابزرگ نسخه‌ای از این کتاب را نزد مرحوم آیه الله العظمی خویی در نجف دیده که مؤلف نام خود را در پایان آن به صراحت آورده (بهاء الدین محمد بن محمد باقر الحسینی المختاری النائینی) و در ذریعه ۱۶/۳۲۸ از آن یاد کرده، اضافه بر این خود شارح در دیباچه این کتاب می‌نویسد: (فشقت من اسمی اسم و بنیت فی ذلک صفته فسميته بالفوائد الصمدیه...)».

به هر روی این کتاب در سال ۱۳۸۹، با نام سید علیخان مدنی، به تصحیح و با تعلیقات حسین خاتمی، در انتشارات مهر بیکران قم و در سال ۱۳۹۱، به تصحیح و تعلیقات محمد ابراهیم مالمیر، شهریار همتی و مریم شکیبا مهر، در دانشگاه رازی کرمانشاه به چاپ رسیده است.

عنوان

در این فهرست ابتدا عنوان مشهور و شناخته شده اثر آورده شده و اگر اثر «عنوان» دیگری داشته یا به نام دیگری نیز شناخته شده باشد در بخش «عنوان‌های دیگر» یاد شده است. بنا بر توضیح مؤلف در مقدمه «با توجه به تعدد عناوین برخی کتاب‌ها، ابتدا عنوانی برگزیده شده که در کتاب‌های مرجع متقدم به کار رفته از جمله، الذریعه، کشف الظنون و...». بدیهی است انتخاب عنوان درست کتاب از اهمیت بسیار برخوردار است، زیرا ایجاد تشتت در عنوان کتاب‌ها موجب می‌شود که کار تهیه نمایه‌های درهم کرد و کتاب‌شناسی‌ها به ویژه در سیستم‌های نرم

افزاری با دشواری‌هایی روبرو گردد.

درباره عنوان نسخه‌ها در این فهرست موارد زیر قابل ذکر است:

۱) رجال التفریسی (ش. ۷۶۶۱)، عنوان دیگر: نقد الرجال
به جای عنوان «رجال التفریسی» بهتر است عنوان دیگر آن «نقد الرجال» که در ذریعه آمده و با همین عنوان چاپ سنگی شده است اصل قرار گیرد، همان طور که در بیشتر فهرست‌ها چنین ذکر شده است (آقابزرگ طهرانی، ۱۴۰۳ق، ۲۴: ۲۷۴؛ مشار، ۱۳۴۴، ص. ۹۶۴).

۲) مجموعه چند دیباجه (ش. ۷۶۸۴)
بهتر است در عنوان از کلمات مبهم مانند «چند» استفاده نشود و «مجموعه دیباجه‌ها» یا «دیباجه‌ها» عنوان بهتری است.

۳) دیوان شاپور رازی (ش. ۷۶۸۶)، عنوان دیگر: دیوان شاپور تهرانی
با اینکه نام این شاعر در سرشناسه «شاپور تهرانی» است و در شرح پدیدآور نیز «شاپور طهرانی» ذکر شده است، اما در عنوان کتاب براساس ذریعه نسبت «رازی» نوشته شده است (آقابزرگ طهرانی، ۱۴۰۳ق، ۹: ۴۹۰). این دیوان در فهرست نسخه‌های خطی فارسی با عنوان «دیوان شاپور تهرانی» آمده (منزوی، ۱۳۵۰، ۳: ۱۸۷۳ و ۲۳۶۹) و با همین عنوان به چاپ رسیده است و بهتر بود از همین نسبت مشهور در عنوان نسخه استفاده می‌شد.

۴) مجموعه شعر (ش. ۷۶۸۷)
این نسخه با قطع بیاضی که شامل مجموعه‌ای از غزلیات و رباعیات از شاعران مختلف است باید «جُنگ» نامیده شود.

۵) دیوان الحزینة (ش. ۷۷۱۲)
این نسخه دیوان اشعار خانم قرائت شیرازی متخلص به «حزینة» است. این دیوان فارسی است و بهتر بود «دیوان حزینة» نامیده می‌شد. درباره این شاعره توضیحی داده نشده است و در تذکره اندرونی هم که در منابع ذکر شده است توضیح اندکی درباره او به نقل از ذریعه آورده شده است. اما نام وی در تراجم اعلام النساء (۱۳۶۷: ۲: ۷۲) آمده و اشعاری از او نقل شده است:

دره العلماء مشهور به «خانم قرائت» ملقب به حزینة در شیراز به دنیا آمد و در نزد میرزا ابراهیم محلاتی و میرزا هدایت‌الله شیرازی درس خواند. سپس به کربلا رفت و در آنجا کتب اربعه را به زنان طلبه تدریس می‌کرد. وی از عده‌ای از علما، از

جمله ابراهیم محلاتی و هدایت الله شیرازی، روایت می نمود و آیت الله شهاب الدین مرعشی نجفی در الاجازه الکبیره (ص. ۲۴۶) نوشته است که از او روایت می کرده است. وی در سال ۱۳۴۱ق در کربلا درگذشت و در همان جا به خاک سپرده شد. وی اشعاری به فارسی و عربی دارد و بیشتر شعرهایش در مدح پیامبر اکرم (ص) و حکم و مواظظ است («النساء الفقیهات: دره العلماء»، ۲۰۰۶).

۶) التحفه (ش. ۷۷۵۶ و ۷۸۶۳)، عنوان دیگر: تحفه المؤمنین، تحفه حکیم مؤمن

کتاب تحفه المؤمنین تألیف حکیم مؤمن در این فهرست سه شماره را به خود اختصاص داده است و بار اول (ش. ۷۶۱۳) با همین عنوان و بار دوم و سوم با عنوان «التحفه» معرفی شده است. این کتاب در ذریعه با عنوان «التحفه فی الطب» یاد شده (آقابزرگ طهرانی، ۱۴۰۳ق، ج. ۳، ص. ۴۰۲) و در فهرست ها با عنوان های «تحفه المؤمنین»، «تحفه حکیم مؤمن» و «تحفه در طب» معرفی شده و با دو عنوان اول به چاپ رسیده است. به هر حال آوردن عنوان مشهور این کتاب فارسی با الف و لام و به صورت خلاصه درست نیست.

۷) قواعد السیاق (ش. ۷۷۶۳/۲)

عنوان این رساله در ابتدای رساله چنین آمده است: «... تناسب مسمی را با تسمیت بقواعد السیاقیه موسوم نمود ...» و بهتر بود به همین صورت «قواعد السیاقیه» نامیده می شد. برای این کتاب منبعی معرفی نشده است، اما نسخه دیگری از این رساله در نشریه نسخه های خطی (دانش پژوه، ۱۳۵۳، ۷: ۱۵۲) در ضمن کتابخانه حسین مفتاح با عنوان «دفتر سیاق» (ش. ۱۰۰۷) معرفی شده است و همین آغاز را دارد، بدون جمله-ای که در آن به عنوان نسخه اشاره شده است.

۸) النخبه / محمد ابراهیم کرباسی (ش. ۷۷۹۳)، عنوان دیگر: نخبه
این رساله فارسی است و در فهرست ها و منابع «نخبه» نامیده می شود (درایتی، ۱۳۸۹، ۱۰: ۶۲۰). در خود نسخه نیز آمده: «که این مختصریست موسوم بنخبه».

۹) فصل فیما یقال فی الصباح و المساء (ش. ۷۸۰۰)

این نسخه در ۹۴ برگ، همان طور که فهرست نگار گزارش کرده، شامل مجموعه ای از دعاهاست، اما عنوانی که برای آن انتخاب شده عنوانی است که مربوط به قسمت اول مجموعه و دعاهایی است که در صبح و شام خوانده می شود و نباید عنوان کل مجموعه قرار بگیرد. این نسخه در واقع «مجموعه دعاها» است و بهتر بود شماره صفحات همه رساله ها و دعاها که در آن درج شده است، آورده می شد.

همچنین شایسته است عنوان‌های مستقلى که در آن درج شده و فهرست نگار نیز از آنها نام برده است با توضیحات و به ویژه آغاز و انجام ذکر می‌شد، مانند: «کیمیاء السعادة»، «قصیده المضریه»، «تحفة الصلوات» و «صلوة جامع».

(۱۰) تصریف (ش. ۷۸۰۴)، عنوان دیگر: شرح تصریف این کتاب شرح تصریف عبدالوهاب زنجانی است، چنانچه در عنوان‌های دیگر آن «شرح تصریف» و «شرح تصریف العزى» ذکر شده است. نسخه دیگری از آن هم با عنوان «ترجمه و شرح تصریف» در فهرست کتابخانه نوربخش معرفی شده است (دیباچی، ۱۳۵۰، ۲: ۱۶۵). بنابراین بایستی عنوان «شرح تصریف» اصل قرار گیرد.

(۱۱) رساله در هیئت (ش. ۷۸۲۹/۳) و رساله فی الهیئه (ش. ۷۸۳۵) / علاءالدین علی قوشچی
نام این کتاب «فارسی هیئت» است و در فهرست دنا نیز با همین عنوان آمده (درایتی، ۱۳۸۹، ۷: ۸۳۳-۸۴۰) و بارها با عنوان «فارسی هیئت» در ایران چاپ سنگی شده است (مشار، ۱۳۵۲، ۳: ۳۶۴۱). استاد سید محمود مرعشی نجفی در فهرست کتابخانه مرعشی درباره عنوان این کتاب چنین می‌نویسد:
«نام این کتاب در بیشترین نسخه‌ها و منابع موجود، فارسی هیئت نامیده شده و به نظر می‌رسد این نام که صفت و موصوف براساس دستور زبان ترکی است، به علت کثرت تدریس و استفاده در کشور عثمانی که زبان فارسی زبان علمی آن سامان بوده است، رایج گردیده و به اصطلاح «علم به غلبه» شده است.» (۱۳۸۰، ۲۹: ۱۱۳).

(۱۲) تتمه حمله حیدری / عبدالعلی‌خان نیشابوری (۷۸۷۴/۳)، عنوان دیگر: جذبه حیدری
این تکمله جذبه حیدری است و در منابع هم با همین عنوان آمده است (آقابزرگ طهرانی ۱۹: ۱۴۶؛ منزوی ۴: ۲۷۳۹؛ نسخه ش. ۶۷۹۰ در پایگاه کتابخانه ملی). در ابتدای آن هم در نسخه نوشته شده: «تتمه حمله حیدری مسمی بجذبه حیدری». اما فهرست نگار این عنوان را در «عنوان‌های دیگر» ذکر کرده است.

(۱۳) انجام و آغاز / بابا افضل کاشانی (ش. ۷۸۷۶/۵)، عنوان دیگر: ره انجام نامه عنوان این رساله ره انجام نامه است و در مصنفات افضل‌الدین کاشانی (۱۳۳۷، ۱:) هم با همین عنوان به چاپ رسیده است. اما فهرست نگار در اینجا بر مبنای عنوانی که در آغاز رساله در نسخه دیده می‌شود آن را «انجام و آغاز» نامیده است و عنوان مشهوری را که در منابع آمده در «عنوان‌های دیگر» آورده است. این رساله

در فهرست‌ها «انشاء نامه» نیز نامیده شده است (انوار، ۱۳۷۹، ۶: ۸۱۵).

۱۴) علوم غریبه (ش. ۷۸۷۹/۱)
این رساله که بنا بر توضیح فهرست‌نگار شرح خواص سور و آیات قرآنی در آن آمده رساله کاملی است که در آن ابتدا خواص بسمله و سپس خواص سوره‌ها از فاتحه تا ناس بیان شده و بهتر است با عنوان «خواص سور و آیات» نامیده شود.

۱۵) اختیارات ساعات (ش. ۷۸۷۹/۲)
در زیر این عنوان هم چند مطلب وجود دارد و «اختیارات ساعات» عنوان اولین مطلب است.

۱۶) در چند مورد در عنوان نسخه کلمات اضافی وجود دارد، مانند:
- کشف اللثام عن قواعد الاحکام (کتاب النکاح من ... (ش. ۷۶۱۶): عبارت پیرانتز در جلو عنوان کتاب زائد است.
- الجزء الثانی و الثالث من دیوان المتنبی (ش. ۷۷۷۳/۲): عبارت قبل از «دیوان المتنبی» زائد است.

- مثنوی سبحة الابرار جامی (ش. ۷۶۲۴)، فرهاد و شیرین وحشی (ش. ۷۶۴۵/۳)، گلستان سعدی (ش. ۷۶۶۴)، قصیده شینییه من کلام وصال (۷۷۳۱/۵): آوردن نام مؤلف در پی نام کتاب لازم نیست.
- مثنوی ورقه و گلشاه (ش. ۷۶۲۶): ذکر کلمه «مثنوی» قبل از منظومه «ورقه و گلشاه» لازم نیست.
- جنگ ابیات منتخب و غزلیات و ... (ش. ۷۶۷۶): ذکر عنوان «جنگ» کافی است.

- دیوان غزلیات، قصائد و رباعیات مشتاق (ش. ۷۷۹۰): عنوان صحیح «دیوان مشتاق اصفهانی» است.

۱۷) ذکر برخی عنوان‌ها یکدست نیست:
- رساله در هیئت / علاءالدین علی قوشچی (۷۸۲۹/۳) بدون عنوان‌های دیگر
- رساله فی الهیئه / علاءالدین علی قوشچی (۷۸۳۵) عنوان‌های دیگر: هیئت، رساله در هیئت

۱۸) در ذکر برخی عنوان‌ها تفاوت در رسم الخط وجود دارد:
- نظم اللآلی / عادل بن علی خراسانی (ش. ۷۶۰۳)
- نظم لآلی / ابوالقاسم قاری (ش. ۷۶۵۲/۲)

- نظم اللئالی / ابوالقاسم قاری (ش. ۷۶۸۲/۶)
- فراید البهیه فی شرح الفوائد الصمدیه (ش. ۷۷۹۲/۱)
- الفرائد الشمسیه فی شرح الفوائد الصمدیه (ش. ۷۷۹۲/۲)

۱۹) استفاده از یای نکره برای نامیدن رساله‌های ناشناخته مناسب نیست:
 - رساله‌ای در معالجات امراض اسب (۷۷۰۲/۴) به جای: رساله در معالجات امراض اسب
 - احادیثی درباره مهدویت (۷۷۲۴/۳) به جای: احادیث درباره مهدویت
 - رساله‌ای در علوم غریبه و علم حروف (ش. ۷۷۷۶/۴) به جای: رساله در علوم غریبه

۲۰) استفاده از قلاب در عنوان:
 در دو مورد که عنوان کتاب مشخص نبوده عنوان منتخب فهرست-نگار در داخل قلاب قرار گرفته است:
 - [سوال و جواب فقهی] (ش. ۷۸۳۶)
 - [ذکر مصائب اهل بیت] (ش. ۷۸۴۹)
 اما این روش تنها در این دو مورد انجام شده و در سایر مواردی که چنین شرایطی داشته‌اند به این روش عمل نشده است.

عنوان‌های دیگر

در این فهرست به خوبی سعی شده است همه عنوان‌هایی که کتاب یا رساله بدان نامیده شده در بخش «عنوان‌های دیگر» آورده شود. اما دو نکته در اینجا قابل ذکر است، یکی این که اشاره به منابعی که هریک از عنوان‌های دیگر در آن به کار رفته لازم است و فهرست را علمی و متقن می‌کند. دیگر اینکه لازم نیست همه عنوان‌های دیگر کتاب که به شکلی در فهرست‌های دیگر به کار رفته آورده شود، بلکه فهرست‌نگار در این قسمت باید تنها عنوان‌های درست و دقیق را براساس منابع و فهرست‌های معتبر بیاورد. در زیر به مواردی درباره «عنوان-های دیگر» اشاره می‌کنیم:

۱) دره نادره / میرزا مهدی استرآبادی (ش. ۷۶۳۸)
 عنوان‌های دیگری که برای این کتاب ذکر شده عبارت‌اند از: تاریخ نادری، جهانگشای نادری و تاریخ جهانگشای نادری، حال آنکه میرزا مهدی خان منشی استرآبادی دو کتاب در سلطنت نادر شاه دارد یکی تاریخ جهانگشاست و دیگری دره نادره یا دره نادری است که چکیده آن کتاب اما به نثری سنگین‌تر و متکلف‌تر

است. برای تاریخ جهان‌گشای نادری (ش. ۷۷۸۰) نیز عنوان‌های دیگر دره نادره و دره نادری ذکر شده که درست نیست.

۲) تحفه عباسی / محمدصادق هما مروزی (ش ۷۶۶۶/۳)
به عنوان دیگر این رساله «تحفه ناصری» که در فهرست کتابخانه ملی (انوار، ۱۳۴۷، ۲: ۴۴۷) ذکر شده اشاره نشده است. این رساله در نسخه حاضر به عباس میرزا تقدیم شده و «تحفه عباسی» نامیده شده و در آن نسخه دیگر کتابخانه ملی (۹۱۳ف) به ناصرالدین میرزا تقدیم شده و «تحفه ناصری» نامیده شده است.

۳) رساله در اثبات حقانیت پیغمبر اسلام (ش. ۷۶۸۵)
نسخه‌ای از این اثر در فهرست کتابخانه مرعشی «دلائل نبوت و امامت» نامیده شده است (حسینی، بی‌تا، ۲: ۲۱۲)، اما این نام در عنوان‌های دیگر ذکر نشده است.

۴) شبستان نکات / یحیی سبک نیشابوری (ش. ۷۷۱۵)
برای این کتاب عنوان «زیبا شبستانی» در بخش «عنوان‌های دیگر» ذکر شده که درست نیست و این عبارت که در ضمن بیتی در پایان نسخه آمده تاریخ تألیف کتاب را در ۸۴۳ق نشان می‌دهد:
شبستانی چنان زیباست نزد هر سخندانی / که تاریخ تمام او بود زیبا شبستانی
(نفیسی، ۱۳۴۴، ۶: ۱۹۲).

۵) دیوان فرخی سیستانی (ش. ۷۸۳۴)
برای این نسخه عنوان طولانی «زیده و نخبه و انتخاب دیوان قصاید افصح الفصحاء المقدمین حکیم ابوالحسن فرخی رحمه الله» که در ابتدای نسخه نوشته شده در «عنوان‌های دیگر» ذکر شده است، که بهتر بود خلاصه می‌شد و حداقل القاب و دعا در آن حذف می‌شد.

۶) چند مورد از «عنوان‌های دیگر» غیر دقیق بدین قرارند:

ردیف	عنوان	عنوان دیگر
۱.	نظم الالهی (ش. ۷۶۰۳)	صد کلام منظوم از امام علی (ع)
۲.	تحفه المؤمنین (ش. ۷۶۱۳)	التحفه
۳.	کشف اللثام عن قواعد الاحکام (ش. ۷۶۱۶)	قواعد الاحکام. شرح
۴.	دیوان ازرقی هروی (ش. ۷۶۱۷)	دیوان الازرقی
۵.	دیوان نظیری نیشابوری (ش. ۷۶۵۸)	دیوان نظیر مع قصائد
۶.	نظام صحت (ش. ۷۶۸۲/۲)	کلیات مزاج، کلیات (منبعی برای این دو عنوان ذکر نشده است)
۷.	هفت بند کاشی (ش. ۷۶۸۲/۵)	هفت بند ملاحسن کاشی

۸.	دیوان شاپور رازی (ش. ۷۶۸۶)	دیوان ارجاسب شاپور فریبی طهرانی، کتاب شاپور فریبی طهرانی
۹.	شرح اصول کافی (ش. ۷۷۰۵/۱)	شرح اصول کافی (کتاب عقل و علم و جهل)
۱۰.	شرح دعاء العدیله (ش. ۷۷۴۱)	شرح دعای عدیله لمولانا امیرالمومنین علی بن ابیطالب (ع)
۱۱.	گنجینه نشاط (ش. ۷۷۷۹)	گنجینه معتمد و دیوان
۱۲.	النخبه (ش. ۷۷۹۲)	نخبه در واجبات و مهمات از فروع دینیّه
۱۳.	دیوان عرفی شیرازی (ش. ۷۷۹۸)	بخشی از رباعیات عرفی
۱۴.	نصاب الصبیان (ش. ۷۸۳۴)	نصاب فراهی، نصاب ابونصر فراهی
۱۵.	حاشیه تحریر القواعد المنطقیه... (ش. ۷۸۸۰)	حاشیه میر سید شریف بر شرح شمسیه در علم منطق
۱۶.	مکاتیب و جوابات الاسئله (ش. ۷۸۷۶/۷)	مکاتیب حضرت خواجه افضل کاشی

شرح پدیدآور

بعد از عنوان کتاب، در منطقه‌ای که مطابق قواعد انگلومایکین آن را «شرح پدیدآور» می‌خوانند نام مؤلف به صورتی که در خود اثر آمده تکرار می‌شود. این قاعده از جمله مواردی است که اشکال کار تطبیق قوانین جدید فهرست‌نگاری را با نسخه‌های خطی نشان می‌دهد. فهرست‌نگاران کتابخانه ملی سعی بر اجرای این قاعده دارند اما واقعیت این است که چون ذکر نام مؤلف در نسخه‌های خطی نظم و ترتیب مشخصی ندارد و نام مؤلف ممکن است به صورت‌های مختلف و در چند جا ذکر شود یا اصلاً ذکر نشود رعایت این قاعده بسیار دشوار است و نمی‌توان اصول مشخصی را برای آن وضع کرد. به همین دلیل در فهرست حاضر در این بخش اشکالاتی وجود دارد، برای مثال:

- ۱) نام مؤلف در نسخه‌های مختلف یک کتاب به صورت‌های متفاوت نوشته شده است، حال آنکه بنابر قاعده باید یکسان باشند:
- تحفه المؤمنین (ش. ۷۶۱۳) / محمد مؤمن میر محمد زمان حسینی طبیب تنکابنی دیلمی
- التحفه (۷۷۵۶) / محمد مؤمن بن میر محمد زمان حسینی
- التحفه (ش. ۷۸۶۳) / محمد مؤمن حسینی
- جلاء العیون (ش. ۷۶۱۹ و ۷۷۸۴) / محمد باقر بن محمد تقی (چنانکه در ابتدای نسخه آمده است)
- جلاء العیون (ش. ۷۶۳۳) / محمد باقر بن محمد تقی مجلسی
- جلاء العیون (ش. ۷۷۸۵) / محمد باقر مجلسی
- جلاء العیون (ش. ۷۸۳۷) / علامه مجلسی
- ریاض المسائل (ش. ۷۷۲۰) / علی ابن محمد علی الطباطبایی (چنانکه در انتهای نسخه آمده است)

- ریاض المسائل (ش. ۷۷۶۹) / علی بن محمد طباطبایی
- ریاض المسائل (ش. ۷۷۹۱) / طباطبایی
- القوانين المحکمه فی الاصول (ش. ۷۸۵۳) / ابوالقاسم ابن الحسن الجیلانی (چنانکه در انتهای نسخه آمده است)
- القوانين المحکمه فی الاصول (ش. ۷۷۸۱) / میرزای قمی
- نصیحت نامه خواجه عبدالله انصاری به خواجه نظام الملک (۲/ ۷۷۰۰) / خواجه عبدالله انصاری هروی
- نصیحت خواجه عبدالله انصاری به نظام الملک (۷/ ۷۷۰۲) / خواجه عبدالله انصاری
- الکافی فی الحدیث / محمد بن یعقوب کلینی (ش. ۷۷۷۷)
- الکافی فی الحدیث / کلینی (ش. ۷۸۰۸)

۲) گاهی که نام پدیدآور در آغاز و انجام نسخه نیامده است، شرح پدیدآور ساختگی است و همان نام اشهر یا مستند به صورت عادی یعنی از نام کوچک تا نسبت تکرار شده است، اما بهتر بود در این قسمت نام کامل پدیدآور براساس منابع با کنیه و القاب می آمد. برای نمونه:

- گلستان سعدی / مصلح بن عبدالله سعدی (ش. ۷۶۶۴)
- دیوان بیدل / عبدالقادر دهلوی بیدل (ش. ۷۷۶۶)
- زینه المدايح / محمدصادق هما مروزی (ش. ۷۶۶۶/۳) در متن نسخه «محمدصادق مروزی» آمده است.
- مجموعه اشعار مذهبی (ش. ۷۶۸۱/۱) / باذل رفیعا (سرشناسه: باذل، محمدرفیع بن محمد)

۳) گاهی نام پدیدآور با عنوان ها و القاب اضافی آورده شده است:

- فرسنامه (ش. ۷۷۰۲/۲) / حکیم ارسطو
- جمع الجوامع (ش. ۷۷۱۳/۳) / علامه جلال الحق و الدین ابی-عبدالله محمد بن احمد المحلی

۴) ترجمه الفرّج بعد الشده و الضیقه (ش. ۷۶۴۰)

مؤلف الفرّج بعد الشده محسن بن علی تنوخی است که در این جا سرشناسه قرار گرفته است، اما در شرح پدیدآور ابتدا به نام ابوالحسن علی المدائنی و سپس به نام مترجم، حسین بن اسعد دهستانی، اشاره شده و از تنوخی نام برده نشده است. در معرفی کتاب هم اشاره ای به نقش مدائنی در پدیدآوردن کتاب نشده است.

(۵) عقاب الاعمال (ش. ۷۶۶۸/۲)

در ابتدای متن نام مؤلف به صورت «الشیخ السعید ابی جعفر محمد بن علی بن الحسین بن موسی بن بابویه القمی» آمده است، اما در تکرار نام مؤلف نام مشهور او «شیخ صدوق» ذکر شده است.

(۶) یوسف و زلیخا (ش. ۷۷۹۴) عبدالرحمان بن احمد جامی

کاتب نام پدیدآور را در انتهای این منظومه به صورت «مولانا عبدالرحمن جامی» نوشته است و فهرست نگار نه تنها از این نام در شرح پدیدآور استفاده نکرده است بلکه به اشتباه نام «عبدالرحمن» را به صورت «عبدالرحمان» نوشته که هم با صورت نوشته شده در نسخه و هم با رسم الخط برگزیده نام اشهر متفاوت است.

اطلاعات کتاب‌شناسی

در این فهرست، اطلاعات کتاب‌شناسی نسخه مورد نظر، اگر در جلد‌های قبلی فهرست کتابخانه ملی بیان شده باشد، دوباره تکرار نمی‌گردد و به همان فهرست‌های قبلی ارجاع داده می‌شود، و اگر مطالب اضافی لازم باشد که در فهرست‌های قبلی کتابخانه بیان نشده باشد، بدان اشاره می‌شود. اما در ارائه میزان اطلاعات کتاب‌شناختی گاهی تفاوت‌هایی دیده می‌شود، برای نمونه:

(۱) درحالی که در این فهرست اطلاعات نشر آثار بیان نمی‌شود، اما به وضعیت نشر کشف اللثام عن قواعد الاحکام (ش. ۷۶۱۶) اشاره شده است.

(۲) درباره منهج الصادقین (ش. ۷۶۳۶) نه توضیحی داده شده نه ارجاع به نسخه‌های دیگر.

(۳) در زیر نظم لآلی (ش. ۷۶۵۲/۲) اطلاعات کتاب‌شناسی مختصر اما کاملی آورده شده و گفته شده: «برای توضیح بیشتر بنگرید به شماره بازیابی ۴۵۲۱ در فهرست همین کتابخانه». حال آنکه در آنجا هم همین مقدار توضیح داده شده است.

(۴) در زیر نسخه «قربادین» (ش. ۷۶۵۷) که شناخته نشده است توضیحی کلی درباره کتاب‌های قربادین داده شده و همه قربادین‌ها نام برده شده که توضیحی اضافی است. فهرست نگار باید برای ارائه اطلاعات کتاب‌شناختی اثر معیارهایی داشته باشد و از آن عدول نکند. ضمن اینکه این کتاب «اختیارات بدیعی» است و در بالا به آن اشاره کردیم.

۵) در زیر هر دو نسخه روضه الصفا (ش. ۷۶۶۰ و ۷۷۰۶) اطلاعات کتاب‌شناسی مفصل تکرار شده و نسخه ش. ۷۶۶۰ جلد چهارم روضه الصفاست که به آن اشاره نشده است.

۶) دیوان فیض کاشانی (۷۷۳۲/۲) در معرفی این کتاب اولاً اطلاعات کتاب‌شناسی مربوط به «گلزار قدس» که دیباچه این دیوان است و در زیر ش. ۷۷۳۲/۱ نقل شده تکرار شده است، ثانیاً چون کل اطلاعات این قسمت از روی فهرست مرعشی (مرعشی نجفی و امینی، ۱۳۸۵، ۳۴: ۲۴) نوشته شده به اشتباه این جمله هم از همان جا نقل گردیده است: «اصل دیوان فیض که شامل این دیباچه نیز می‌باشد به شماره بازبایی ۴۱۳۴ در همین فهرست آمده» (ص. ۲۱۵ فهرست)، حال آنکه این شماره مربوط به فهرست مرعشی است.

۷) در زیر دیوان محفوظ اصفهانی (ش. ۷۸۰۲/۵) هیچ توضیحی درباره محفوظ اصفهانی داده نشده است و ارجاعی هم ندارد، حال آنکه مثلاً در زیر نصاب الصبیان (ش. ۷۶۱۲) درباره ابونصر فراهی توضیحاتی داده شده است، به طوری که اطلاعات مفصل نسخه ش. ۶۴۳۳ را کامل کند.

منابع

فهرست نگار در مقدمه فهرست درباره منابع فهرست توضیح می‌دهد که «در ارجاع مطالب کتاب‌شناسی به منابع، ترجیح با منابع قدیمی‌تر و دست اول است، نه منابع جدیدتر». در این فهرست بیشتر به ذریعه و فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی ارجاع داده شده است. اما ارجاعاتی به کشف الظنون و برخی فهرست‌ها و منابع دیگر نیز وجود دارد، مانند: اعلام زرکلی، تذکره اندرونی، دانشنامه ادب فارسی در شبه قاره، دایره المعارف بزرگ اسلامی، دایره المعارف تشیع، دایره المعارف فارسی، لغت‌نامه دهخدا، ریاض العلماء، و برخی منابع دیگر. درباره منابع این فهرست چند نکته زیر قابل ذکر است:

۱. مشخصات کتاب‌شناسی منابع ذکر شده در فهرست باید در انتهای فهرست بیاید، اما این فهرست فاقد «کتاب‌نامه» یا «فهرست منابع» است. تنها در چند مورد نام مؤلف و سال چاپ و غیره در ادامه نام منبع در زیر نسخه ذکر شده است که شیوه ذکر منابع را ناهماهنگ کرده است.

۲. برای ذکر هر منبع باید کلمه‌ای واحد به عنوان اختصار در نظر گرفته شود و عنوان منابع در زیر نسخه‌ها به صورتی یکسان ذکر شود و فهرستی از کلمه اختصاری منابع در ابتدا یا انتهای فهرست ذکر شود. در این فهرست ذکر برخی

منابع یکدست نیست، مانند:

- آستان قدس رضوی (۲۹)، قدس رضوی (۱۱۲)، فهرست آستان قدس (۳۰۰)
- ریحانه (ص. ۶۵)، ریحانه الادب (ص. ۸۳)
- فهرست مرعشی (ص. ۷۳)، مرعشی (ص. ۷۴)
- فهرست مشترک پاکستان (ص. ۵)، فهرست مشترک نسخه‌های خطی فارسی پاکستان (ص. ۲۸۶)
- فهرست نسخه‌های خطی فارسی (ص. ۱۳۷)، منزوی (ص. ۲۷۲)، نشریه منطقه‌یی (ص. ۱۱۴) (عنوان کتاب نیست بلکه فروست نشر است)
- مجلس (ص. ۱۱۲)، فهرست نسخه‌های خطی مجلس (ص. ۲۸۸)
- کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (ص. ۷۹)، دانشگاه تهران (ص. ۱۱۲)، دانشگاه (ص. ۱۵۶)

- نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (ص. ۹۰)، نشریه نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (ص. ۹۷)، نشریه کتابخانه مرکزی (ص. ۱۴۲)، نشریه مرکزی (ص. ۱۴۳)، نشریه نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی (ص. ۳۸۰)

۳. در مورد خانای قبادی، شاعر کرد، به «سایت خبرگزاری بین‌المللی کرد پرس» (ص. ۳۰۱) ارجاع داده شده است. اما این ارجاع قابل‌بازایی نیست و باید از شیوه ارجاع به منابع الکترونیکی، شامل نام نویسنده، عنوان مطلب، تاریخ، نام سایت، آدرس و تاریخ دسترسی، استفاده کرد.

۴. گاهی منبعی برای اطلاعات کتاب‌شناسی ذکر شده، ارائه نشده است، از جمله برای توضیحات مفصلی که در زیر نسخه دیوان عرفی شیرازی (ش. ۷۶۱۱)، عبدالواسع جبلی (ش. ۷۶۳۰)، فرخی سیستانی (ش. ۷۶۳۲) و رضی‌الدین آرتیمانی (ش. ۷۶۴۵/۱) داده شده منبعی ذکر نشده است. همچنین توضیحات ارائه شده در زیر معالم‌الدین (ش. ۷۶۲۳)، قصه بلوهر و یوزآسف (ش. ۷۶۴۷)، روضه‌الصفاء (ش. ۷۶۶۰ و ۷۷۰۶)، رجال‌التفریسی (ش. ۷۶۶۱) و خلاصه‌التجارب (ش. ۷۶۷۰) بدون ذکر منبع است. اما در زیر دیوان جمال‌الدین اصفهانی (ش. ۷۶۱۸) در حالی که توضیحی در مورد شاعر وجود ندارد به مجمع‌الفصحاء ارجاع داده شده است.

مجموعه‌ها

درباره فهرست‌نگاری مجموعه‌ها در این فهرست به چند نکته باید اشاره کرد و پیش از ورود به بحث باید گفت در این جا بیشتر نقد روش مورد نظر است و می‌خواهیم ببینیم در فهرست‌نگاری مجموعه‌ها چه شاخص‌هایی را باید مد نظر است:

نکته اول) در فهرست‌های جدید کتابخانه ملی در نسخه‌های «مجموعه» که

شامل دو یا چند کتاب یا رساله و مطالب مختلف می‌شوند اطلاعات نسخه‌شناسی هر یک از رساله‌ها در زیر همان رساله می‌آید و مطابق این روش آنچه به طور معمول در بین اجزای مجموعه مشترک است، مانند: کاغذ، جلد، قطع، تعداد سطور، آسیب‌ها و حتی آرایه‌ها در زیر هر یک از رساله‌ها تکرار می‌شود. علت این است که در فهرست برخط یا الکترونیکی کتابخانه هر یک از رساله‌ها یا اجزای مجموعه رکوردی جداگانه هستند و بدیهی است که ویژگی‌های نسخه‌شناسی در همه آنها تکرار می‌شود. اما در فهرست‌های کاغذی توجیهی برای این تکرار وجود ندارد و فهرست‌نگار در این جا می‌تواند از ارجاع استفاده کند.

نکته دوم) اشکال این شیوه - که ظاهراً در همه فهرست‌های جدید این کتابخانه رعایت شده - این است که فهرست‌نگار نسخه مجموعه را به صورت یک کل واحد نمی‌بیند و نمی‌تواند هویت نسخه‌شناسی مجموعه را به خوبی گزارش کند. برای مثال فهرست‌نگار باید مشخص کند که مجموعه به خط یک یا چند نفر است و درباره تاریخ رساله‌ها و ارتباط آنها با یکدیگر قضاوت داشته باشد:

یکی از نمونه‌ها نسخه ش. ۷۷۶۳ است که شامل سه رساله است به خط یک کاتب و نام کاتب در انتهای رساله آخر آمده است. همچنین رساله اول و دوم در علم حساب و سیاق و رساله سوم در پزشکی است و در حاشیه و انتهای دو رساله اول نسخه‌ها و توصیه‌های پزشکی نوشته شده است.

نمونه دیگر مجموعه ش. ۷۷۳۹ شامل دو رساله است به خط یک کاتب و نام کاتب در رساله اول آمده است با محل کتابت مشترک. هر دو رساله دارای حواشی با امضای واحد هستند و یادداشت وقف و مهر یکسان در آغاز هر دو رساله وجود دارد.

همچنین در نسخه ش. ۷۸۴۵ که شامل دو رساله است به خط یک کاتب و تاریخ کتابت در انتهای رساله دوم آمده است، و برای رساله اول تاریخی ذکر نشده است.

نکته سوم) فهرست‌نگار براساس این شیوه سعی می‌کند یادداشت‌ها و مهرهای موجود در نسخه را در محدوده صفحات هر رساله مشخص کند، برای مثال در نسخه ش. ۷۷۳۴ که شامل دو رساله است یادداشت‌های صفحه پیش از هر رساله در زیر همان رساله توضیح داده شده است.

اما یادداشت‌هایی که در صفحات ابتدایی و پایانی نسخه نوشته شده، از جمله یادداشت‌های مالکیت و وقف، مربوط به کل نسخه است که هویت نسخه را مشخص می‌کند و مربوط به فقط یک رساله نیست. برای مثال در نسخه ش. ۷۶۴۸ و ۷۷۵۴ که مجموعه‌ای است شامل دو رساله، یادداشت‌های آغاز نسخه در ذیل ش. ۱ و یادداشت‌های انتهای نسخه در ذیل ش. ۲ آمده است.

گاهی نیز یادداشت‌ها و مهرها در زیر رساله‌ها تکرار شده است، برای مثال در

نسخه ش. ۷۷۰۵ یادداشت‌ها و مهرها که مربوط به صفحات ابتدایی نسخه است در ذیل هر دو بخش نسخه تکرار شده است، یا در نسخه ش. ۷۷۷۲ مهری که در اندرون جلد وجود دارد در زیر هر سه رساله تکرار شده است. همچنین در نسخه ش. ۷۶۶۸ و ۷۸۷۹.

نکته چهارم) در این فهرست گاهی همه اجزا و رساله‌های یک مجموعه تفکیک نشده‌اند و در زیر یکی از عنوان‌ها تنها به وجود مطالب دیگر در نسخه اشاره شده است، برای مثال:

- نسخه ش. ۷۶۰۳: نظم الالٰی

این نسخه در واقع مجموعه است و معلوم نیست چرا قسمت‌های بعدی این مجموعه که ۸۲ صفحه را دربرمی‌گیرند در زیر همین عنوان معرفی شده و به طور جداگانه معرفی نشده‌اند، به خصوص در مورد قسمت آخرین مجموعه که نوشته شده: «نامه‌هایی که بعضی شکوائیه، عرفانی ... است». اگرچه فهرست‌نگار در همین جا نیز به خوبی به تاریخ نامه‌ها و اشخاص اشاره می‌کند اما می‌بایست آن را به طور مستقل و با عنوان «منشآت» معرفی - کند.

- نسخه ش. ۷۶۴۵/۱: دیوان رضی‌الدین آرتیمانی

در بخش نسخه‌شناسی به مطالبی که در حواشی این نسخه آمده، از جمله «ساقی نامه» ملا محمد صوفی اشاره شده است، اما بهتر بود برای آن عنوانی مستقل در نظر گرفته می‌شد.

- نسخه ش. ۷۸۸۵: خمسه نظامی

خمسه نظامی مجموعه‌ای شامل پنج منظومه است و لازم است منظومه‌ها به طور جداگانه معرفی شوند، زیرا هر کدام اثری مستقل هستند.

- نسخه ش. ۷۸۱۰: العوامل

این نسخه با چند کتاب دیگر از جامع المقدمات با چاپ سنگی در یک مجلد صحافی شده است، اما توضیحی درباره این بخش از نسخه داده نشده است.

نکته پنجم) تعداد برگ‌های کل مجموعه ذکر نشده است و در زیر رساله اول تعداد برگ‌ها و در رساله‌های دیگر شماره برگ‌ها یا صفحات ابتدا و انتهای رساله ذکر شده است.

جنگ‌ها

در این فهرست در مجموع هشت نسخه جنگ معرفی شده است. در جنگ ش. ۷۶۷۶، فهرست‌نگار به خوبی نام شاعران را به ترتیبی که در نسخه آمده ذکر کرده است و یا در جنگ ش. ۷۶۸۰/۲ به مطالب مندرج در آن با آغاز و انجام اشاره نموده است. اما در مورد چند جنگ زیر اشکالاتی دیده می‌شود:

- جنگ ش. ۷۶۹۹ در ۸۷ برگ و جنگ ش. ۷۷۰۰/۱ در ۹۸ برگ. به اجمال در دو

سه سطر توضیح داده شده است.

- جُنگ ش. ۷۷۶۷ در واقع مجموعه‌ای شامل چند رساله مستقل است و فهرست‌نگار باید همه آنها را به طور جداگانه و کامل با آغاز و انجام معرفی کند. علاوه بر مطالبی که فهرست‌نگار در زیر این عنوان به اجمال نام برده است، نی نامه جامی، قصیده در مدح حضرت علی (شتر و حجره) از کاتبی، تعریف کشمیر از طغرای مشهدی و «نخل سیب» از میرزا احمد سند نیز در میان مطالب جُنگ دیده می‌شود.

- جُنگ ش. ۷۷۷۶/۳ که صفحات ۴۴-۷۰ مجموعه‌ای را دربرمی‌گیرد بسیار کلی معرفی شده است و شامل مطالب پراکنده‌ای است و به نظر نمی‌رسد تعریف «جُنگ» در مورد آن مصداق داشته باشد. پیش از آن هم «رساله‌ای در علوم غریبه و علم حروف» گزارش شده که البته ناشناخته است. به هر حال مطالب این جُنگ نیاز به بررسی بیشتر دارد.

مرقعات

در فهرست حاضر از ش. ۷۸۸۸ تا ۷۹۰۰ تعدادی «قطعه خط» معرفی شده‌اند و با وجودی که توضیحات بیشتر در مورد آنها به فهرست مرقعات در دست تدوین کتابخانه ملی ارجاع داده شده است، اما محتوی و ویژگی‌های نسخه‌شناسی هر قطعه مانند آرایه‌ها و اندازه‌ها و غیره به دقت شرح داده شده است. این شیوه یکی از نکات برجسته فهرست حاضر است که هر قطعه به طور جداگانه معرفی شده است، اما نکته مهمی که در این مورد وجود دارد این است که خود نسخه مرقع به عنوان یک کل در نظر گرفته نشده و حتی مانند مجموعه‌ها مرتبه قطعه در مرقع با علامت / مشخص نشده است، بلکه به نظر می‌رسد، بنا بر رویه فهرست‌نگاری کتابخانه، هر یک به طور جداگانه ثبت شده و مورد معرفی قرار گرفته‌اند. در نتیجه قطعه خط‌ها از ش. ۷۸۸۸ تا ۷۸۹۷ با توجه به مشخصات ارائه شده جلد و قطع در واقع ده قطعه یک مرقع هستند. مرقعی متشکل از ده قطعه که به جز قطعه اول که به خط محمدشفیع است باقی قطعات به خط عبدالمجید درویش طالقانی است. در این مورد نیز همان اشکالی که در مجموعه‌ها به آن اشاره شد وجود دارد و هویت مجموعه به عنوان یک کل از بین رفته است. بدیهی است که شرح قطعات یک مرقع در زیر یک شماره منافاتی با شرح کامل و دقیق قطعه‌ها ندارد.

نسخه‌شناسی

در این بخش ویژگی‌های کتابت نسخه شامل نوع خط، نام کاتب، تاریخ و محل کتابت، آرایه‌ها، حواشی، یادداشت‌ها، مهرها، آسیب‌های وارده به نسخه، جنس و رنگ کاغذ، ویژگی‌های جلد، شامل جنس، رنگ و آرایه‌ها، تعداد و اندازه سطرها،

برگ‌ها و قطع نسخه بیان می‌شود.

تاریخ کتابت

- در مورد ذکر تاریخ کتابت در این فهرست دو نکته زیر قابل ذکر است:
- (۱) تاریخ کتابت فقط به سال بیان شده و تاریخ روز و ماه که گاهی در انجمله آمده در بخش نسخه‌شناسی ذکر نشده است.
 - (۲) در نسخه‌های بدون تاریخ لازم است فهرست‌نگار با توجه به قرائن نسخه‌شناسی، مانند کاغذ و خط، تاریخ تقریبی و قرن کتابت نسخه را تعیین کند، اما بدین شیوه عمل نشده است.
 - (۳) نام مهدی الیه یا کسی که نسخه برای او یا به دستور او نوشته شده در نسخه‌شناسی نیامده است.
 - (۴) نسخه ریاض المسائل (ش. ۷۷۶۹) دارای دو کاتب و دو تاریخ کتابت است، اما در فهرست اشاره نشده که این اطلاعات در کدام بخش کتاب ذکر شده است.

مهرها

- چند مهر درست خوانده نشده است:
- «من هدایت المهدی» (ش. ۷۶۹۱): المهدی من هدیت.
- «اسدالله العبد» (ش. ۷۸۳۱/۲): العبد اسدالله ۱۲۱۷.
- «عبد محمد یوسف امید یاری دارد» (ش. ۷۸۳۱/۲): دارد امید شفاعت ز محمد یوسف.
- «از محمد صادق امید شفا دارد؟» (ش. ۷۸۴۴): دارد امید شفاعت ز محمد صادق.

اصطلاحات نسخه‌شناسی

اصطلاحات نسخه‌شناسی به کار رفته در فهرست حاضر به قرار زیر است:

انواع کاغذ: اصفهانی یا سپاهانی، بخارایی، ترمه، دولت-آبادی، سمرقندی، فرنکی، هندی.

رنگ کاغذ: آبی، سبز، شکری، حنایی، صورتی، نخودی، فستقی، والوان.

ویژگی‌های کاغذ: آهار مهره، روغنی، زرافشان، غبارافشان، فلفل نمکی.

آرایه‌های نسخه: ابرکاری یا ابره کاری، تحریر، تذهیب، تشعیر، جدول دو خط، جدول سه خط، جدول پنج خط، جدول شش خط، جدول چند خط، جدول دور سطرها، جدول مضاعف، جدول تسمه‌ای، جدول تشعیری، جدول سنجاق نشان، چلیپا (خط)، حمایلی (خط)، حاشیه منقوش به گل و بته حقه، حواشی تشعیری، حواشی با نقوش سنجاق نشان، حواشی منقوش با گل‌های ختایی،

خطوط اسلیمی، دندان موشی، راسته (خط)، سرلوح، شعاع، طلاندازی، کتیبه، کمنداندازی، کمنداندازی یک خط، کمنداندازی دو خط، کمنداندازی سه خط، کمندکشی، گل های ختایی، مذهب، مرصع، نقوش اسلیمی، نقوش گل و بوته. رنگ های به کار رفته برای توصیف آرایه ها: آبی، اکلیل، بنفش، زر، زرد، سبز، سرخ، سرخی، سرمه ای، سفید، سفیدی، سیاه، سیاهی، صورتی، فیروزه ای، قرمز، قهوه ای، گل بهی، لاجورد، لاجوردی، مشکی، نارنجی. انواع جلد: روغنی، سوخت، ضربی.

جنس جلد: تیماج، چرم مصنوعی، ساغری، گالینگور، میشن؛ اندرون جلد: میشن و تیماج.

رنگ جلد: زرشکی، سبز، سرخ، سرمه ای، سفید، طوسی، قرمز، قهوه ای، قهوه ای تیره، قهوه ای روشن، قهوه ای کم رنگ، کرم، لاک، ماشی، مشکی، نخودی، یشمی.

آرایه های جلد: ابرکاری، کاغذ ابر و باد، برگردان سرطبله، بوم زر، پارچه گل دار با طرح محرماتی، ترنج، ترنج افقی و عمودی، ترنج به زر، ترنج به شکل لوزی، ترنج مذهب، ترنج منقوش ضربی، جدول بیرونی، جدول داخلی طرح دار، جدول دو خط، جدول سه خط، جدول دو خط با طرح لوزی و ریشه، جدول ریشه ای، جدول ریشه منقوش به زر، جدول زنجیره، جدول زنجیره ای، جدول ضربی، جدول ضربی با گل های کوچک، جدول طرح دار، جدول مضاعف به زر، جدول با نقوش بوته های ریشه ای، جدول منقوش با گل های ختایی، دایره منقوش، سرترنج، سرطبل، سرطبل دار، سرطبل دار با دکمه منگنه، سرطبله، شمسه، صحافی عطف به شیوه مصری، ضربی، طبله، طرح دار، کاغذ ابری، کاغذ روغنی، کاغذ گل دار، رنگی، گل دار، گل نرگس، گل و بوته دار، گل های تزئینی، لچک، لچکی، مجدول، مذهب، منقوش، با نقش گل، با نقش گل و بوته، با نقش گل و مرغ، نیم ترنج. اصطلاحات مربوط به جلد: آستر و بدرقه، اندرون، بیاض، سجاف، سجاف دور جلد رو، غلاف جلد، گوشه ها، لت پشت، لت زیر، مقوایی، یک لا.

همان طور که ملاحظه می شود فهرست نگار برای توصیف ویژگی های نسخه و جلد از اصطلاحات متعددی استفاده کرده است. نام بردن رنگ های به کار رفته در سرلوح ها، تعداد خطوط جدول ها و برخی توصیفات دقیق دیگر از جمله ویژگی های برجسته فهرست حاضر است.

در زیر به چند نکته در مورد اصطلاحات نسخه شناسی به کار رفته در این فهرست اشاره می کنیم:

۱. فهرست نگار نوع کاغذ و چرم جلد را تعیین کرده است، اما باید خاطرنشان کرد تعیین نوع کاغذ و چرم به کار رفته در جلد دشواری هایی دارد و مستلزم انجام آزمایش های متعدد و تشخیص علمی است و بسیاری از فهرست نگاران به این

بخش از نسخه شناسی نمی‌پردازند. مشخص نیست فهرست‌نگار حاضر بر چه پایه‌ای نوع کاغذ و چرم را تعیین کرده است.

۲. برخی اصطلاحات به کار رفته در این فهرست مانند «نقوش سنجاق نشان» خاص این فهرست است و در فهرست‌های دیگر به کار نرفته است. این اصطلاح برای توصیف خطوط بسیار ریزی که برای تزئین جدول یا حاشیه سرلوح به کار رفته استفاده شده است.

۳. برخی اصطلاحات با عبارت‌های مختلف به کار رفته است، برای مثال: کاغذ «اصفهانی» گاهی به صورت «سپاهانی» به کار رفته است (نک. ش. ۷۶۳۷، ۷۷۵۷، ۷۷۶۵، ۷۷۶۶) و گاهی از «سرترنج» و گاهی از «نیم ترنج» استفاده شده است.

۴. اصطلاح «ابرقاری» (ش. ۷۶۱۶) که در یک جا به جای کاغذ طرح «ابرو باد» به کار رفته و در جایی برای توصیف نقش زر در بین سطور (ش. ۷۸۸۷)، اصطلاح رایج نیست. «ابره کاری» نیز برای توصیف نقش زر در بین سطور به کار رفته است (ش. ۷۸۸۶) که درست نیست. به نظر می‌رسد منظور از آن در اینجا «ابر» یا «ابرسازی» به معنای نگاشتن شکل ابر در مینیاتورها و تصویرها بوده است (ذکاء، ۱۳۶۷، ص. ۳۹۵) و فهرست‌نگاران برای این توصیف از اصطلاح «طلاندازی بین سطور» و «طلاندازی دندان موشی» استفاده می‌کنند (آق قلع، ۱۳۹۰، ص. ۲۳۶).

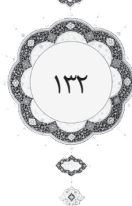
آسیب‌ها

اصطلاحات یا تعبیرهایی که در این فهرست برای توصیف آسیب‌های نسخه به کار رفته‌اند به قرار زیرند:

آب‌دیدگی، آب‌زدگی، آفت‌زدگی، افتادگی صفحه‌ها یا اوراق، پارگی کاغذ، پارگی لبه‌های جلد، پارگی در عطف، پاشیدگی مرکب، پراکندگی و گسستگی اوراق، جداشدگی لت زیر و رو از عطف، جلد منگنه شده، خُردشدگی برخی اوراق، خُردگی (خوردگی) لبه اوراق، دو پاره شدن از قسمت عطف، رطوبت، رفتگی، رفتگی لبه (لبه‌ها)، رفتگی عطف جلد، شکنندگی لبه‌ها (لبه اوراق)، فرسودگی، فرسودگی جلد (شیرازه، لبه، لبه‌ها)، کهنگی شدید اوراق، گسیختگی شیرازه، لکه، بعضی اوراق متن و حاشیه شده، مرمت صحافی، وصالی.

به جز آسیب‌های بالا، برخی خصوصیات نسخه، مانند: «خط خوردگی» (ش. ۷۶۴۷)، «بعضی عناوین نانوشته» (۷۶۶۷)، «برگی به خط دیگر همراه نسخه است» (ش. ۷۶۷۵)، «برگ‌های نانوشته» (ش. ۷۶۷۸/۱)، «اوراق سفید» (ش. ۷۷۰۰/۱) جزو آسیب‌های نسخه بیان شده که درست نیست.

گاهی جمله «صحافی مرمت شده است» که اغلب در «آسیب‌ها» به آن اشاره شده به اشتباه در «یادداشت‌ها» آمده است (ش. ۷۷۷۴، ۷۷۹۷ و ...).

نمایه

تدوین نمایه‌های الفبایی هفت‌گانه پدیدآورندگان، آثار معرفی شده، موضوع، کاتبان، محل کتابت، سال شمار کتابت، و نقش مهرها در انتهای فهرست آمده است. ارجاع نمایه‌ها به شماره نسخه است. درباره نمایه‌ها نکات زیر قابل ذکر است:

۱. نمایه پدیدآورندگان براساس نام اشهر پدیدآورندگان که سرشناسه قرار گرفته تهیه شده است و از نامی که در شرح پدیدآور ذکر شده به نام اشهر ارجاع داده شده است. برخی از این اسامی که با عنوان و کنیه و لقب شروع می‌شود کمکی به جستجو و بازیابی اسامی نمی‌کند و به جای آن بهتر بود از ارجاعات مهم مستند مشاهیر استفاده می‌شد. برای مثال:

از «ملا میرزا جان حبیب‌الله باغنوی شیرازی» به «میرزا جان باغنوی، حبیب‌الله» ارجاع داده شده است که لازم نیست و بهتر بود به جای آن، مطابق مستند مشاهیر از «باغنوی، میرزا جان» که ممکن است مورد جستجو قرار بگیرد به آن ارجاع داده می‌شد.

۲. شایسته است عنوان برخی قطعات و رساله‌های کوچک و پدیدآورندگان نشان که در برخی مجموعه‌ها، جنگ‌ها و حواشی نسخه‌ها، چه در بخش کتاب‌شناسی و چه در نسخه‌شناسی، به آنها اشاره شده است در نمایه آثار و پدیدآورندگان بیاید.

۳. نام کاتبان مستند نشده است و به همان صورتی که در متن فهرست ذکر شده در نمایه به کار رفته‌اند و هیچ قاعده‌ای برای نمایه‌سازی این اسامی رعایت نشده است. شایسته است این اسامی نیز مطابق قواعد مستندسازی وارونه شود و ارجاعاتی برای آنها ساخته شود تا به خوبی قابل بازیابی قرار گیرند؛ حتی می‌توان از صورت فعلی نیز به صورت مستند شده ارجاع داد. همچنین باید الف و لام‌ها از ابتدای نسبت‌ها حذف شود و برای یکدست‌سازی کلماتی مانند «خلف» و «ولد» با «بن» جایگزین شود.

حروف چینی

در مورد شیوه حروف چینی این فهرست نیز باید گفت استفاده از علامت * برای جدا کردن مصرع‌ها مناسب نیست و بهتر است اشعار به صورت بیت تنظیم شود یا حداقل از علامت / استفاده شود. همچنین لازم است عنوان کتاب‌ها که به مناسبتی از آنها یاد می‌شود، ایتالیک شود.

سخن پایانی

بی شک فهرست‌نگاری نسخه‌های خطی کاری دشوار و طاقت فرسا است و نیاز به دانش، تجربه، پشتکار و صبر و حوصله بسیار دارد. از سوی دیگر هم در اختیار

داشتن بانک اطلاعات نسخ خطی، پایگاه دستنوشته‌های کتابخانه ملی، و امکان جستجوهای دیجیتال کار فهرست نگاری را به سطح بالاتری سوق داده است. آنچه در این گفتار آمد از ارزش کار مهم فهرست نگار فاضل، سرکار خانم باقری، نمی‌کاهد. بدیهی است در هر کاری اشتباهاتی رخ می‌دهد؛ همان طور که در کار قدمای فهرست نگار ما هم وجود دارد. امیدوارم ایشان بتوانند برخی اشکالات پیش آمده را حداقل در فهرست دیجیتال کتابخانه اصلاح کنند.

باید گفت نقد و بررسی فهرست‌های چاپ شده علاوه بر نقش مهمی که در اصلاح اطلاعات منتشر شده دارد موجب آگاهی فهرست - نگاران از دشواری‌های فهرست‌نویسی می‌شود و به آنان نشان می‌دهد که چه نوع اشتباهاتی ممکن است در شناسایی نسخه‌ها رخ بدهد. امیدوارم همه ما فهرست نگاران بتوانیم با احترام به فرهنگ نقد به هم کمک کنیم تا سطح کیفیت فهرست نگاری نسخه‌های خطی را بالا ببریم و از میزان اشتباهات بکاهیم و اکنون که جای قدمای فهرست نگارمان گذاشته‌ایم نقش خود را در ثبت میراث گذشتگان به خوبی انجام دهیم. و من الله التوفیق و علیه التکلان.

منابع

- آقابزرگ طهرانی. (۱۴۰۳ق). الذریعه الى تصانیف الشیعه. بیروت: دارالاضواء. چاپ سوم.
- ارج نامه استاد حسن عاطفی. (۱۳۹۴). به کوشش زهره سادات خورشیدی فرد، محمد جمالی. کاشان: سوره تماشا.
- اعلمی، محمدحسین. (۱۳۶۷). تراجم اعلام النساء. بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
- افشار، ایرج. (۱۳۸۸). «ورزنامه، فسطیوس بن اسکوراسیکه»، گزارش میراث، ۱۳۸۸، ش. ۳۷.
- انوار، عبدالله. (۱۳۴۳، ۱۳۴۷). فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی. ج. ۱ و ۲. تهران: وزارت فرهنگ و هنر.
- باباافضل کاشانی. (۱۳۳۷). مصنفات. به تصحیح و اهتمام مجتبی مینوی و یحیی مهدوی. تهران: دانشگاه تهران.
- چیدری، هایده. (۱۳۹۴). فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی. ج. ۴۵. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
- حائری، عبدالحسین. (۱۳۴۵، ۱۳۴۶). فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی. ج. ۵ و ۹/۱. تهران: انتشارات کتابخانه.
- (۱۳۵۷). فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی. ج. ۲۱. مجموعه اهدائی ناصرالدوله مجید فیروز. تهران: کتابخانه مجلس شورای ملی.
- حسینی، سید احمد. (بی تا، ۱۳۶۸). فهرست نسخه های خطی کتابخانه عمومی حضرت آیه الله العظمی مرعشی نجفی. ج. ۲، ۱۸. زیر نظر محمود مرعشی. قم: کتابخانه عمومی حضرت آیه الله العظمی مرعشی نجفی.
- خیامپور، عبدالرسول. (۱۳۶۸). فرهنگ سخنوران. تهران: طلایه.
- دانش پژوه، محمدتقی. (۱۳۳۲). فهرست کتابخانه اهدایی آقای سید محمد مشکوه به کتابخانه دانشگاه تهران. ج. ۳. تهران: دانشگاه تهران.
- (۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۵). فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران. ج. ۸، ۱۲، ۱۵. تهران: دانشگاه تهران.
- (۱۳۶۲). «کتابخانه دکتر حسین مفتاح در تهران». نسخه های خطی، نشریه کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد، دفتر هفتم، ۹۵-۵۱۱. زیر نظر محمدتقی دانش پژوه و اسماعیل حاکمی.
- و منزوی، احمد. (۱۳۴۰). فهرست کتابخانه سپهسالار. ج. ۳. تهران: چاپخانه دانشگاه تهران.
- دائرةالمعارف بزرگ اسلامی. بخش ادبیات. (۱۳۶۷). «آتشی، خباز شیرازی طوسی». تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی.

- دائرة المعارف تشیع. (۱۳۹۱). ویراستاران احمد صدر، کامران فانی، بهاءالدین خرمشاهی. تهران: حکمت.
- درایتی، مصطفی. (۱۳۸۹). فهرستواره دستنوشته‌های ایران (دنا). تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- دیباچی، ابراهیم. (۱۳۵۰). فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه نوربخش (خانقاه نعمت‌اللهی تهران). تهران: انتشارات خانقاه نعمت‌اللهی.
- راستکار، فخری. (۱۳۴۷). فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی. ج ۸. تهران: از انتشارات کتابخانه.
- ذکاء، یحیی. (۱۳۶۷). «ابر». در دائرة المعارف بزرگ اسلامی. به کوشش کاظم موسوی بجنوردی و دیگران. ج ۲. تهران: مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی.
- رضوی برقی، سید حسین. (۱۳۸۴). «پندارانگاری در فهرست‌نگاری: نقدی بر جلد نوزدهم فهرست کتب خطی آستان قدس رضوی»، آیین میراث، ش ۲۹، ۱۹۷-۲۳۴.
- سبزواری، محمد بن علاءالدین. (۱۳۸۶). زبده قوانین العلاج فی جمع الامراض. تصحیح یوسف بیگ باباپور. گنجینه بهارستان (مجموعه سه رساله در پزشکی). به کوشش مرکز پژوهش کتابخانه مجلس شورای اسلامی. صص. ۲۹۹-۴۷۷. تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- سلطانی‌فر، صدیقه. (۱۳۹۵). فهرست نسخ خطی سازمان اسناد و کتابخانه ملی. ج ۲۶. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- صدرائی خوئی. (۱۳۷۷). فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی. ج ۳۶. با نظارت عبدالحسین حائری، قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- صفری آق‌قلعه، علی. (۱۳۹۰). نسخه‌شناخت (پژوهشنامه نسخه‌شناسی نسخ خطی فارسی)، تهران: میراث مکتوب.
- ضمیری، امیره. (۱۳۷۵، ۱۳۸۰). فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- طالعی، عبدالحسین. (۱۳۹۱). «منظومه غدیر ابوالقاسم راجی بیدآبادی اصفهانی». الاثر: پایگاه اطلاع‌رسانی کتاب‌شناسی شیعه. <http://al-athar.ir/Content/home/1731/> (دسترسی در ۱۵/۸/۱۳۹۵).
- عاطفی، حسن. (۱۳۵۳). «فهرست نسخه‌های خطی حسن عاطفی». نسخه‌های خطی، نشریه کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد، دفتر هفتم، ۷۲۱-۷۵۷. زیر نظر محمدتقی دانش‌پژوه و ایرج افشار.
- «کتاب‌های خطی و چاپ سنگی». (۱۳۹۵). سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران. <http://old.nlai.ir/Default.aspx?tabid=1018>

(دسترسی در ۲۵/۷/۱۳۹۵).

کرم‌رضایی، پریسا. (۱۳۸۵). «نگاهی به ۲۲ جلد فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران»، کتاب ماه کلیات، ش. ۱۰۱-۱۰۲، صص. ۴۷-۴۰.

گلچین معانی، احمد. (۱۳۴۶). فهرست کتب خطی کتابخانه آستان قدس رضوی. مشهد: اداره کتابخانه.

متقی، حسین. (۱۳۹۴). «نیم‌نگاهی به فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی ایران». میراث، ش. ۵. (۱۳۹۴)، صص. ۱۴۸-۱۳۷.

مرعشی، شهاب‌الدین. (۱۳۷۲). الاجازه الکبیره. اعداد و تنظیم محمد السامی الحائری. قم: مکتبه آیه‌الله العظمی المرعشی النجفی.

مرعشی نجفی، سید محمود (۱۳۸۰، ۱۳۸۳). فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی حضرت آیه‌الله العظمی مرعشی نجفی. ج ۲۹ و ۳۲. زیر نظر محمود مرعشی. قم: کتابخانه عمومی حضرت آیه‌الله العظمی مرعشی نجفی.

مرعشی نجفی، سید محمود و امینی، محمدحسین (۱۳۸۵). فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی حضرت آیه‌الله العظمی مرعشی نجفی. ج ۳۴. قم: کتابخانه عمومی حضرت آیه‌الله العظمی مرعشی نجفی.

مشار، خانبابا. (۱۳۴۴). فهرست کتاب‌های چاپی عربی، ایران، از آغاز چاپ تا کنون، سایر کشورها، بیشتر از ۱۳۴۰ ه. ببعده. تهران.

مشار، خانبابا. (۱۳۵۰، ۱۳۵۲). فهرست کتاب‌های چاپی فارسی. ج ۱ و ۳. تهران: چاپخانه ارزنگ.

منزوی، احمد. (۱۳۷۷). فهرست نسخه‌های خطی مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی. ج ۱. تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی.

منزوی، احمد. (۱۳۴۸، ۱۳۵۰). فهرست نسخه‌های خطی فارسی. ج ۱ و ۳. تهران: سازمان همکاری عمران منطقه‌ئی، مؤسسه فرهنگی منطقه‌ئی.

منزوی، احمد. (۱۳۴۶). فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی. ج ۱۳. زیر نظر ایرج افشار، محمدتقی دانش‌پژوه، علینقی منزوی. تهران: چاپخانه مجلس.

منزوی، علینقی. (۱۳۷۵). فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی ایران. ج ۱۱. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.

«ناهدید باقری خرم‌دشتی» (۱۳۹۵). سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران. <http://nlai.ir/Default.aspx?tabid=۷۲۲&ctl=Details&mid=۷۲۲>. (دسترسی در ۲۰/۷/۱۳۹۵). ۴۵۷۰=ItemID&۲۹۷

نجم‌الدین شیرازی، محمود بن الیاس. (۱۳۸۶). «غیاثیه». تصحیح آرش ابوترابی و فاطمه مهری. به کوشش مرکز پژوهش کتابخانه مجلس شورای اسلامی. گنجینه بهارستان، تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.

«النساء الفقیهات: دره العلماء» (۲۰۰۶). <http://arabic.iran-arabic-radio.ir/show/item/2023/islamic/95/8/2> (دسترسی در ۹۵/۸/۲).
نفیسی، سعید. (۱۳۴۴). فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی. ج. ۶. تهران.
انتشارات کتابخانه.